

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HØRSHOLM EGNENS MUSEUM

Årbog 1997

HØRSHOLM EGNS MUSEUM

Årbog 1997

Udgivet af Hørsholm Egnsmuseum 1998.

Omslagsfoto: Høstscene, antagelig fra markerne ved Sjælsmark
(nord for Sjælsmarkvej) i 1920'erne.

Hvor andet ikke er anført, er illustrationer gengivet efter originalmateriale
i Hørsholm Egnsmuseums samlinger.

Oplag: 1200 ekpl.

Sats, repro og tryk: Strandberg Bogtryk/Offset a.s

ISBN 87-87371 22-7

Indhold

Forord

Af Jørgen Hage ..... side 5

En stenalderboplads i Nivåfjorden

Udgravningen af bopladsen Nivå 10 fra yngre

Kongemose- og ældre Ertebøllekultur

Af Ole Lass Jensen ..... side 7

Kammerrådens rødder

Af Poul Verner Christiansen ..... side 25

Hørsholm ved århundredskiftet

Redigeret af Lisbet Hein ..... side 48

Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn ..... side 70

Forord

Igen i år er det mig en glæde hermed at kunne præsentere Hørsholm Egnsmuseums årbog. Det er den sjette i rækken.

Hørsholm Egnsmuseum hører som bekendt til blandt de kulturhistoriske lokalmuseer, som også har et arkæologisk dækningsområde, og indenfor arkæologien er museets vigtigste satsning i disse år det såkaldte "Nivåprojekt", der skal kortlægge og undersøge bopladser i den fossile stenalderfjord ved Nivå. Som et led i projektet har museet gennem de sidste tre år foretaget udgravninger af stenalderbopladsen, der benævnes "Nivå 10", og som ligger ved Møllevej lige syd for Nivå. På den mere end 7000 år gamle boplads er der gjort flere overraskende fund, bl.a. en meget sjælden hyttetomt. I årbogens første artikel "En stenalderboplads i Nivåfjorden" fortæller museumsinspektør Ole Lass Jensen om hyttetomten og om de foreløbige resultater af udgravningerne på bopladsen.

Kammerråd Christen Christensen var en meget betydelig mand i Hørsholms politiske liv. Men hans indflydelse rakte også videre. Han skrev den store bog "Hørsholms historie fra 1305 til 1875", og selvom kun få har læst bogen i hele dens udstrækning, har mange af egnens borgere læst dele heraf og er blevet påvirket af det specielle "christensenske" syn. Ligeledes har hans politiske holdninger og stil sandsynligvis

sat sig spor i det lokale politiske liv langt op i tiden. I fortsættelse af artiklen om Christen Christensen i sidste års årbog, tager Poul Verner Christiansen i artiklen "Kammerrådens rødder" Christen Christensens slægts-historie og uddannelsesmæssige baggrund op til behandling og viser, hvordan hans politiske synspunkter kommer til udtryk i hans bøger. Poul Verner Christiansen, som for nylig er flyttet til Hørsholm, er pensioneret gymnasierektor og en aktiv historiker.

Det sidste afsnit af årbogen hedder "Hørsholm ved århundredskiftet". Museumsinspektør Lisbet Hein har sammensat en mosaik af beretninger om Hørsholm, som det var for 80-100 år siden. De fem beretninger er udvalgt blandt Hørsholm Egnsmuseums samling af erindringer med tanke på at få beskrevet vidt forskellige steder og forskellige miljøer på egnen.

Jeg håber, at dette afsnit vil kunne inspirere andre til at nedskrive små og store erindringer med lokalt indhold. Museet vil være meget interesseret i sådanne beretninger, og kan naturligvis sikre, at resultatet kun benyttes inden for den kreds, som skribenten selv fastlægger.

Rigtig god fornøjelse

Jørgen Hage

Formand for bestyrelsen for Hørsholm Egnsmuseum

En stenalderboplads i Nivåfjorden

Udgravningen af bopladsen Nivå 10 fra yngre Kongemose- og ældre Ertebøllekultur

Af Ole Lass Jensen

Gennem de sidste 150 år er der i Danmark foretaget talrige arkæologiske udgravninger på jægerstenalderens boplads. Vi har i dag et ganske detaljeret kendskab til stenalderjægerens materielle kultur og til datidens naturforhold. Vi har i grove træk kortlagt stenaldersamfundets udvikling fra istidens afslutning omkring 12000 f.Kr. og frem til jægerstenalderen afløses af agerbrugssamfundet ca. 3900 f.Kr. Særlig har vi et godt kendskab til jægerstenalderens seneste del, Ertebøllekulturen (5400-3900 f.Kr.). Alligevel er der stadig mange huller i vores viden. F.eks. ved vi meget lidt om det daglige liv på bopladserne: Hvordan var bopladserne indrettet og organiseret, hvad angår boliger og værkstedsområder? Og hvordan så egentlig selve boligen ud? Museets igangværende udgravninger på stenalderbopladsen Nivå 10 ved Møllevej lige syd for Nivå kaster nyt lys over disse problemstillinger. Bl.a. har vi her fundet velbevarede spor af en 7000 år gammel hytte.

Stenalderfjorden ved Nivå

I løbet af jægerstenalderens sidste årtusinder, mellem 6000 - 4000 f.Kr., skabte en række klimabetingede

havstigninger talrige bugter og fjorde i de datidige danske kystområder. Også ved Øresundskysten opstod flere nye fjordsystemer - bl.a. ved Klampenborg, Vedbæk og Nivå. Langs Nivåens nuværende løb fandtes den største af fjordene på Øre-

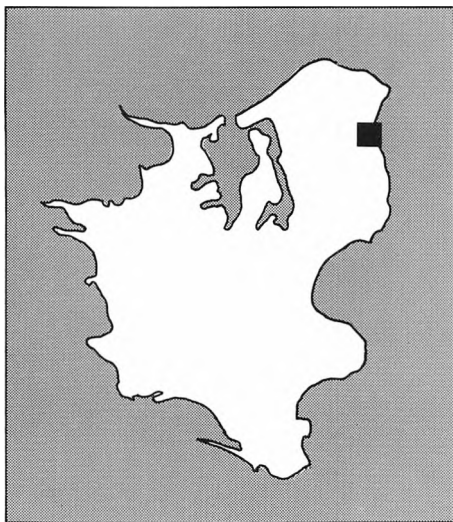

Fig. 1. Kort over Sjælland med Nivåfjordens beliggenhed.

sundskysten. Da stenalderfjorden ved Nivå nåede sin største udstrækning omkring 4000 f.Kr., stod havet 5 meter højere end i dag. Fra Øresund strakte fjorden sig 4 km ind i landet til de nuværende mosedrag ved Langstrup og Lønholt (fig. 2).

Da havet overskyllede landområderne vaskedes store mængder nærings-salte og mineraler ud i den nye fjord. Sammen med et varmt klima skabte det grundlag for en hidtil uset rigdom af fisk, fugle, snegle og muslinger. Fjordbredderne var dækket af en tæt urskov, med et ligeså rigt og varieret dyreliv, hvor særlig kronhjorte, rådyr og vildsvin var almindelige. Her var der også gode muligheder for indsamling af bær, nødder og andre frugter.

Det frodige fjordlandskab tiltrak stenalderens jægere og fiskere. Omkring 6000 f.Kr. bosatte de første

jægere sig ved Nivåfjorden - enten på de faste bredder eller på småøer ude i fjorden. Herefter opholdt jægerne sig på skiftende bopladser ved fjorden gennem mere end 2000 år. I dag kender vi til 22 bopladser fra jægerstenalderen ved den tidligere fjord, men nyopdagede bopladser føjes stadig til'.

Nivåprojektet

Mange af bopladserne ligger i dag lige under det tynde, moderne mulddække. Da størstedelen af det gamle fjordområde opdyrkes, ødelægges bopladserne derfor lidt efter

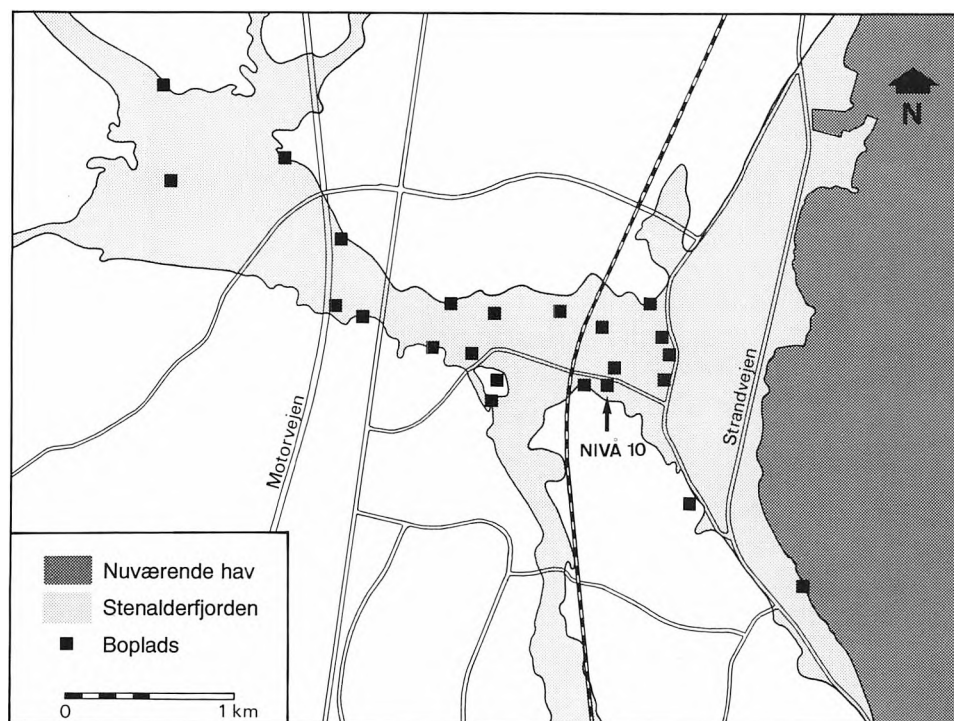

Fig. 2. Kortet viser Nivåfjordens udstrækning, da havet stod højest, omkr. 4000 f.Kr. De kendte bopladser fra jægerstenalderen er markeret - bopladsen Nivå 10 er angivet med en pil.

lidt af pløjning. Særlig er der sket mange ødelæggelser af bopladsernes kulturlag i løbet af de seneste 15-20 år, hvor mere intensive dyrkningsmetoder og tungere maskiner er taget i anvendelse. Som en konsekvens af denne udvikling har Hørsholm Egnsmuseum siden 1995 øget den arkæologiske undersøgelsesvirksomhed i Nivåfjorden. Der er formuleret et sammenhængende, målrettet projekt, som bl.a. skal sikre relevante data om flest mulige boplads i området, inden de for altid ødelægges af landbrugsdrift eller anlægsarbejder. Det skal dels ske ved en nøjagtig kortlægning og registrering af både nye og kendte boplads, dels ved arkæologiske udgravninger og fredninger af udvalgte lokaliteter. Indsamlingen og bearbejdningen af de arkæologiske data foregår sideløbende med geologiske, zoologiske og antropologiske analyser med det overordnede formål at beskrive stenalderfundets og naturforholdenes udvikling i Nivåfjorden.

Den tørlagte stenalderfjord har i årtier været et yndet udflugtsmål for amatørarkæologer, der har opsamlet tusindvis af flintoldsager, som er pløjet op på markoverfladerne. Som et led i kortlægningen af boplads i Nivåfjorden har museet gennemgået en række af de privatejede oldsagssamlinger. Vores opmærksomhed blev særlig fanget af en beskedne samling pilespidser og økser, som var fundet på en lille forhøjning

tæt ved den tidligere fjordmunding. Genstandene syntes at stamme fra en relativt lille, kortvarigt benyttet boplads fra den ældste Ertebøllekultur, dvs. fra tiden omkring 5000 f.Kr. Nu er boplads fra denne del af jægerstenalderen langt fra sjældne, men som regel indgår de som dele af større boplads, hvor jægerne har slået sig ned gentagne gange i løbet af mange århundreder. På de store boplads finder man derfor oldsager fra forskellige tidsperioder blandet med hinanden, og oftest er sporene af, hvordan bopladserne har været indrettet med ildsteder, værkstedsplads osv. meget udviklede. Hvis vi skal studere bopladsernes indretning og organisation, og gøre os håb om at finde velbevarede anlæg som f.eks. husrester, skal vi først og fremmest koncentrere os om de mindre, kortvarigt benyttede boplads. De små boplads kan i højere grad give os en slags "øjebliksbilleder" af stenalderlivet og dermed levere nøglen til forståelsen af bopladsernes organisation.

I den sammenhæng kunne bopladsen på forhøjningen, som vi kalder for Nivå 10, måske vise sig at være interessant. Det blev derfor besluttet at foretage en prøvegravning i efteråret 1995, som skulle kortlægge bopladsens udbredelse, bevarings-tilstand og arkæologiske informationsværdi.

Udgravningen af Nivå 10

Vores forventninger blev ikke skuffede. Prøvegravningen påviste, at

der lige under pløjmulden fandtes bevarede kulturlag med redskaber af flint og ben samt knogler af pattedyr, fugle og fisk. Der blev også fundet forskellige nedgravninger i undergrunden, som viste, at der kunne gøres fund af bopladstrukturer som ildsteder, gruber og lignende. De arkæologiske fund bekræftede formodningen om bopladsens datering til ældre Ertebøllekultur. Men et par flintsager, som vi fandt i udkanten af udgravningsområdet, antydede, at der et sted længere nede på forhøjningens skråning måtte skjule sig endnu en boplads, som var noget ældre.

Prøvegravningen viste tydeligt, at den del af bopladsen, der lå højest i

terrænet, var stærkt truet af pløjning. Der ville næppe gå mange år, før bopladssporene for altid blev udsløttet, og derfor hastede det med en videregående arkæologisk undersøgelse. På den baggrund har museet, med økonomisk støtte fra rigsantikvaren, foretaget udgravninger på bopladsen i 1996 og 1997, og vi fortsætter med afsluttende undersøgelser i 1998². Registreringen og analyserne af det arkæologiske fundmateriale er langt fra tilendebragt, men i det følgende skal der gives en foreløbig oversigt over de væsentligste resultater.

Den første boplads

Bopladsen ligger på en ca. 110 x 80

Fig. 3. Bopladsens kulturlag ligger lige under det moderne pløjelag og er derfor stærkt truet af pløjning.

m stor, øst-vest vendt forhøjning, der hæver sig ½ m over ådalens flade terræn. I stenalderen, da bopladsen var i brug, har forhøjningen udgjort en lille holm eller den yderste spids af et smalt næs, som lå næsten helt ude ved fjordmundningen (fig. 2).

Under de fortsatte udgravninger lykkedes det at lokalisere den ældre boplads på holmen, som vi mente måtte ligge her: Jægerne anlagde den første boplads på de laveste partier af holmens sydskråning allerede i yngre Kongemoseetid mellem 5700 og 5400 f.Kr. (fig. 4). Bopladsens lave placering i terrænet skyldes, at man slog sig ned helt ude ved strandbredden, som på det tidspunkt lå 2-3 m over nutidens havniveau, og altså relativt lavt i forhold til de efterfølgende perioder af jægerstenalderen. Der er kun undersøgt et meget lille udsnit af Kongemosebopladsen i form af en 11 m lang og 1 m bred søgegrøft. Hvor stort et område bopladsen dækker, kan vi endnu ikke sige med bestemthed, men formentlig er der tale om et areal på omkring 200 m². Det ser ud til, at denne ældste boplads er ganske velbevaret. Den er endnu ikke berørt af pløjning i nævneværdig grad, så det meste af bopladsen ligger mere eller mindre intakt under muldlaget.

Kongemosebopladsen udgøres af et indtil 25 cm tykt, mørkt gråbrunt kulturlag, der er en blanding af sand, trækul, aske og en stor mængde brændte sten. Det er først og fremmest materiale fra ryddede ildsteder og gruber, hvor man har opvarmet

stenene i forbindelse med madlavning. Kulturlaget er opblandet med flintaffald fra tilhugningen af redskaber, kasserede flintredskaber, og dyreknogler - der er altså tale om et regulært affaldslag, ja nærmest en mødding. Men det er i selv samme møddingsområde, jægerne har opholdt sig og arbejdet. Det dokumenteres bl.a. af, at der er fundet ildsteder og kogegruber. Også genstandsfundene fra kulturlaget viser, at vi har at gøre med et egentligt bopladsområde. Flintredskabernes og dyreknoglernes fordeling i kulturlaget afspejler således, at der er foregået ganske bestemte aktiviteter indenfor afgrænsede arbejdsområder: Omtrent midt i søgegrøften blev der afdækket et lille, let nedgravet ildsted (fig. 4). Omkring ildstedet er der fundet en markant koncentration af dyreknogler og mange kraftige flintflækker, der sikkert har været brugt som knive. Knoglerne stammer først og fremmest fra kronhjorte, som må være parteret og tilberedt ved ildstedet. Foruden kronhjort er der ved siden af ildstedet fundet knogler af rådyr, vildsvin, torskefisk og fladfisk samt en enkelt sælknogle³.

Et par meter nord for ildstedet har man arbejdet med en særlig, specialiseret form for flinthugning. Her lå ikke mindre end syv af de såkaldte håndtagsblokke indenfor et ca. 1 x 1 m stort område (fig. 5). En håndtagsblok er en lille, aflang flintblok, hvor man i den ene ende har afspaltet korte, smalle flækker (mikro-

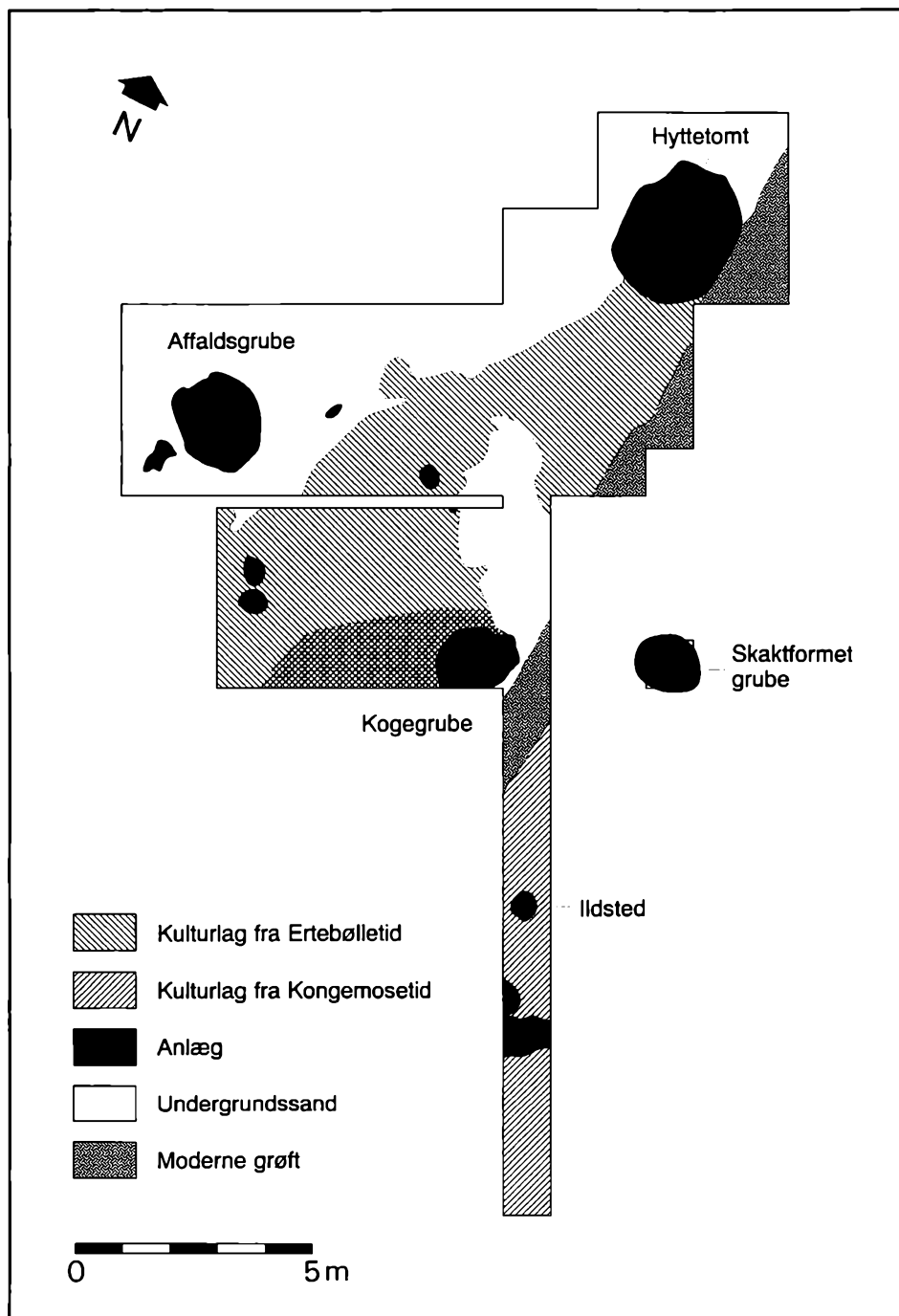

Fig. 4. Plan over udgravningen af Nivå 10.

flækker) ved hjælp af en hjortetak. Flintblokkens modsatte ende er tilhugget som et form for "håndtag", der sikrede flinthuggeren et fast greb om blokken. Evt. har blokken været fastholdt i et træskaft. De afspaltede flækker har fundet anvendelse som skærper i flintægspyd fremstillet af rådyr- eller hjorteknogle. Der er også fundet et lille stykke af sådan et flintægspyd på bopladsen.

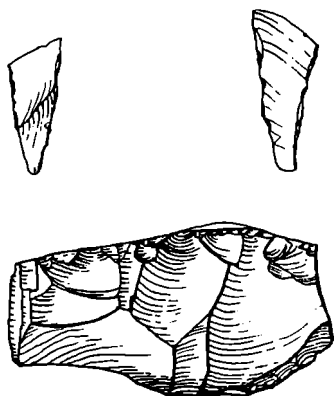

Fig. 5. Pilespidser - store tværpile med skævpile - og håndtagsblokke er karakteristiske for den ældste boplads på holmen. 2:3.

Umiddelbart nord for den smalle søgegrøft har vi udgravet to gruber. Gruberne ligger i yderkanten af Kongemosebopladsen, og er antagelig samtidig med denne, men kan også være lidt yngre. Den ene af gruberne var en godt 1 x 1 m stor og 0,75 m dyb, næsten skaktformet nedgravning, hvor selve bunden var belagt med sten. Hvilket formål, gruben har haft, er uvist. Der blev ikke fundet brændte sten eller andre tegn på ildpåvirkning i gruben, så

den synes ikke at have fungeret som kogegrube. Blandt flere andre muligheder er det tænkeligt, at gruben har været anvendt til opbevaring af føde, altså som en form for "fadebur", hvor bopladsens hunde og andre dyr ikke kunne komme til maden. Den anden grube var noget større, men knap så dyb. Her tyder fundene på, at der er tale om en kogegrube, der sekundært er opfyldt med affald, bl.a. slagteaffald eller måltidsrester fra kronhjørt, rådyr, vildsvin og fisk.

Bopladsen flytter

Efterhånden var vandstanden i fjorden steget så meget, at jægerne blev tvunget til at rykke bopladsen højere op på holmen. Den nye boplads tilhører Ertebøllekulturens tidligste del - den såkaldte Trylleskovfase. Denne fase afløser Kongemosekulturen, og kan ud fra andre danske fund dateres til tiden mellem 5400 og 4800 f.Kr. Præcis hvornår i dette 600 år lange tidsrum, bopladsen skal placeres, er endnu uvist. Der er planlagt kulstof 14-dateringer af en række trækulprøver fra bopladsen, som formentlig vil kunne afgøre spørgsmålet. Vi véd heller ikke hvor lang tid der er gået fra Kongemosebopladsen opgives, og indtil den nye, højereliggende boplads blev taget i brug. Der er dog helt klart ikke tale om, at holmen har været i anvendelse som boplads uafbrudt fra Kongemose tiden og videre frem gennem ældre Ertebølletid. Der er en vis tid mellem de to boplads,

men om det drejer sig om 50, 100, 200 år eller mere, ved vi ikke. Her vil kulstof 14-dateringerne også komme os til hjælp.

Ligesom den ældre boplads udgøres Ertebøllebopladsen af et mørkfarvet, sandet kulturlag med en stor mængde flintredskaber, flintaffald og dyreknoget. Kulturlaget er gennemgående relativt tyndt, hvilket klart skyldes, at bopladsens øverste dele er ødelagt af pløjning. Nogle steder, særlig hvor der findes naturlige eller menneskeskabte sænkninger i undergrunden, når kulturlaget dog en tykkelse på 25-30 cm. Kulturlaget har kunnet følges over en Ø-V strækning på ca. 15 m og en N-S strækning på ca. 11 m (fig. 4). Nordligst i udgravningsområdet og videre herfra op mod holmens top er

kulturlaget pløjet fuldstændig væk. Skønsomt var der ved udgravningens start bevaret kulturlag over et ca. 100 m² stort område, men oprindeligt har bopladsen dækket et areal på 5-600 m².

Flintredskaberne fra Ertebøllebopladsen omfatter først og fremmest pilespidser - tværpile - der er fundet i knap 200 eksemplarer, små kernekøks, som tæller omkring 75 stykker, og et mindre antal flækkeknive (fig. 11). Der er tale om et meget ensidigt redskabsinventar, og netop det er alment for den ældste del af Ertebøllekulturen. Andre stenarter end flint er kun sjældent anvendt til redskaber, men udgravningens vel nok flotteste genstand er dog fremstillet af sandsten: Det er en såkaldt trindøkse, der er formet ved prik-

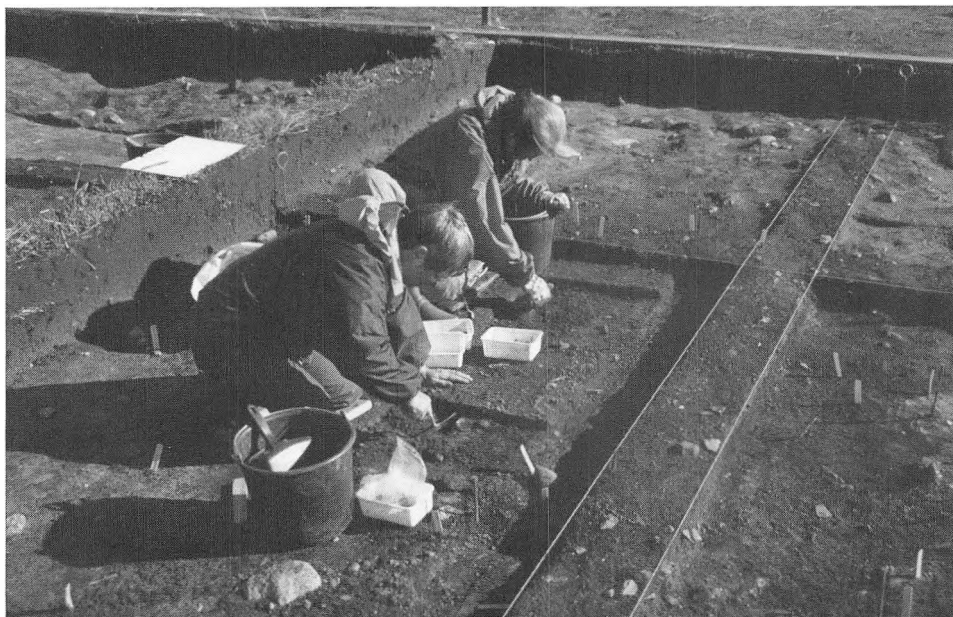

Fig. 6. Bopladsen under udgravning.

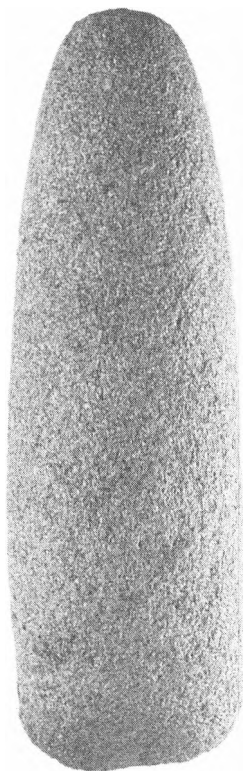

Fig. 7. Prikhugget trindøkse. 2:3.

hugning, mens selve ægpartiet er slebet (fig. 7). I enkelte tilfælde er også dyreknoget forarbejdet til redskaber. Det drejer sig næsten udelukkende om prene fremstillet af rådyrets mellemfod, som formentlig har fundet anvendelse i forbindelse med hulning og syning af skindtøj (fig. 11). Desuden er der fundet to knækkede synåle af ben.

Flintredskabernes fordeling på bopladsen afspejler meget tydeligt forskellige aktivitetsområder og værkstedspladser. Flinthugningen er først og fremmest foregået på bopladsens sydligste del, som var særlig

rig på fund. Her lå der indenfor et område på 5-6m² ikke mindre end en snes flintøkser og omkring 30 tværpile foruden store mængder af flintaffald. I tilknytning til flintværkstedet synes der at have ligget en slagteplads, for her lå også et stort antal knogler fra kronhøjte, rådyr og vildsvin. Blandt dyreknogeterne er også repræsenteret ræv og odder, som sikkert er nedlagt for pelsens skyld. At jagt og fiskeri ikke har udgjort næringsgrundlaget alene, men at man også har spist vegetabilsk føde, dokumenteres af, at der blandt affaldet også er fundet skaller af hasselnødder.

Lidt højere oppe på bopladsen har vi også udgravet et andet, men mindre flintværksted. Her ser det ud som om, man har koncentreret sig om fremstillingen af tværpile.

Selvom bopladsen i og for sig er ét stort møddingsområde, har beboerne indimellem ryddet lidt op. En del af bopladsens flint- og slagteaffald er nemlig smidt i en stor affaldsgrube, der lå vestligst på bopladsen i god afstand fra det egentlige opholdsområde (fig. 4). I gruben lå bl.a. mange store og skarpe flintstykker, som sikkert er bragt af vejen, fordi de har generet færdslen på bopladsen. Der er også fundet mange kaserede flintredskaber, særlig flækkeknive. Det meste af bopladsens fiskeaffald er også havnet her. Gruben indeholdt tusindvis af småknogler fra torskefisk, fladfisk, gedder og karpefisk. Sammensætningen af fiskearter viser, at man ikke

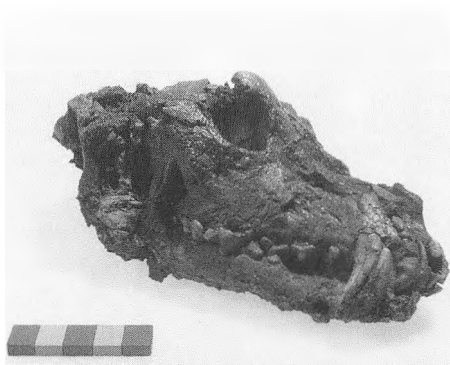

Fig. 8. Hundekraniet fra den store affaldsgrube. Foto: Geert Brovad, Zoologisk Museum.

kun har fisket i fjorden, men også er sejlet op ad åløbene for at fange ferskvandsfisk. Rester af større køddyr som kronhjorte, rådyr og vildsvin er også smidt i gruben foruden knogler fra en bæver. Til og med er hovedet af en afjægernes hunde endt her. På grubens bund blev der fundet et næsten komplet hundekranie (fig. 8). Vi finder ofte rester af hunde, datidens eneste husdyr, på bopladserne. Men hele hundekranier hører til de absolutte sjældenheder. Fra den danske Kongemose- og Ertebøllekultur kender vi således kun 4-5 andre, mere eller mindre hele hundekranier⁴. Hundekraniet fra Nivå 10 er det hidtil største fra perioden. Det har, som de øvrige kranier, vi kender, tilhørt en spidshund på størrelse med grønlandshunden. Måske er hunden slågtet for pelsens skyld. At noget sådant er foregået, har vi spor af på andre danske bopladser fra denne tid. Ja, i nogle tilfælde er der endda tegn på, at man ligefrem har spist hunde⁵.

En hyttetomt

Det ubetinget mest spændende resultat af udgravningerne på bopladserne er vores fund af en stor nedgravning, der tolkes som sporene af en forsænket hytte. Entydige spor af jægerstenalderens boliger er yderst sjældne. Fra den sydsandinaviske Ertebøllekultur kendes kun 2-3 andre, rimeligt sikre fund af hyttetomter.

Nedgravningen blev fundet nordligst i udgravningsområdet i tilknytning til - og delvis dækket af - kulturlaget fra ældre Ertebøllekultur (fig. 4). Der er tale om en 3,2 x 2,3 m stor grube med ovalt omrids (fig. 9). Gruben var gravet indtil 35 cm ned i undergrunden, som i den vestlige del bestod af ler, i den østlige del af sand og grus. Gruben havde jævne, meget stejle kanter, og dens bund var tilnærmelsesvis flad (fig. 10). Ved grubens kant blev der fundet fire pælehuller, som formentlig er spor af en vægkonstruktion. Der kan sagtens have været flere pælehuller langs grubens kanter, som senere er fjernet af pløjning og af den moderne grøft, der skar grubens østlige side (fig. 9).

Det meste af gruben var fyldt med mørkfarvet, sandet kulturjord af samme karakter som kulturlaget på den øvrige del af bopladserne. Opfyldningen af gruben er sket efter, at dens egentlige funktion var ophørt. De fleste af de flintredskaber og dyrekogler, der lå spredt i grubens fyld, har derfor intet med hyttetomten som sådan at gøre. Men omtrent

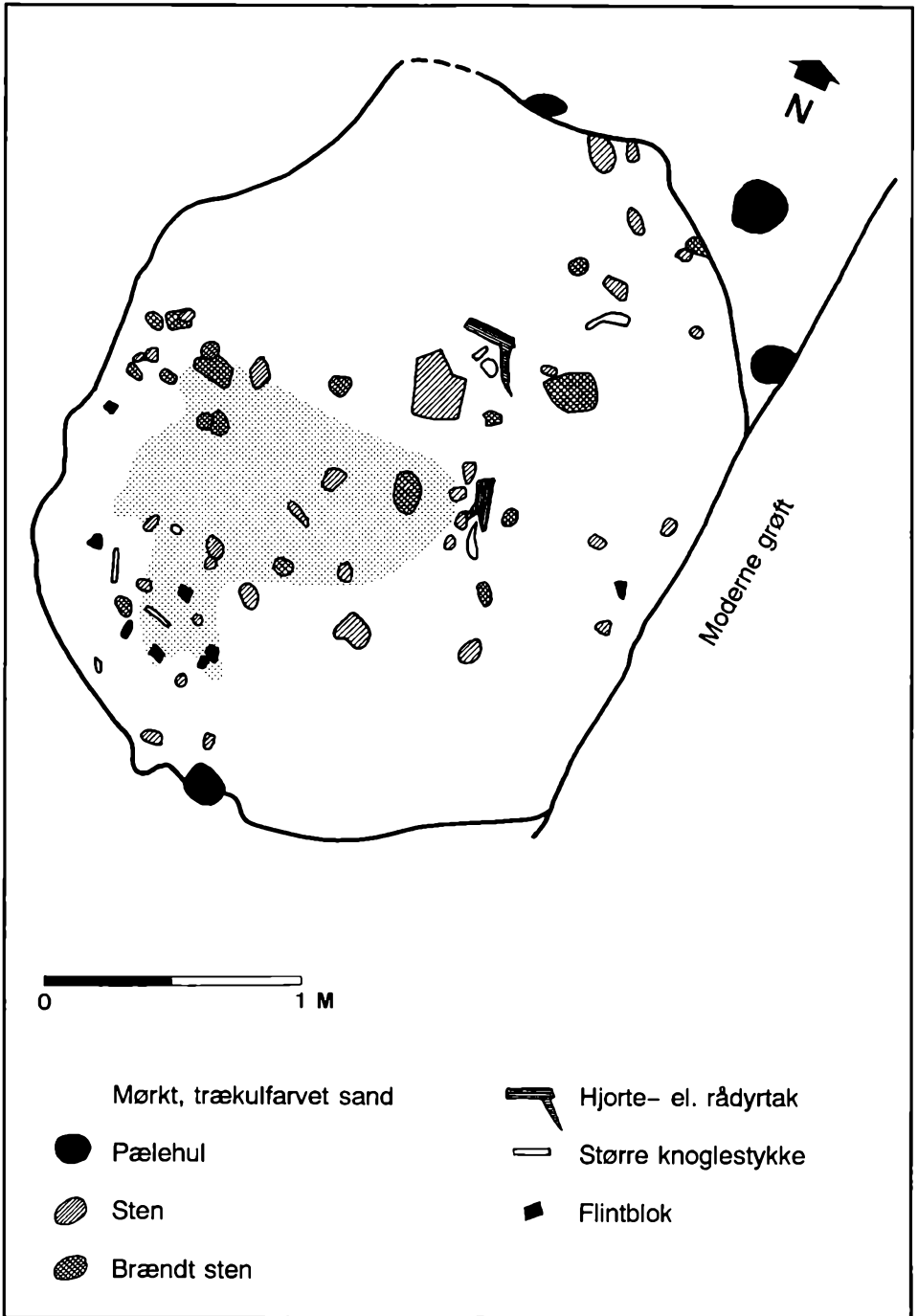

Fig. 9. Plan over hyttetomtens gulvniveau.

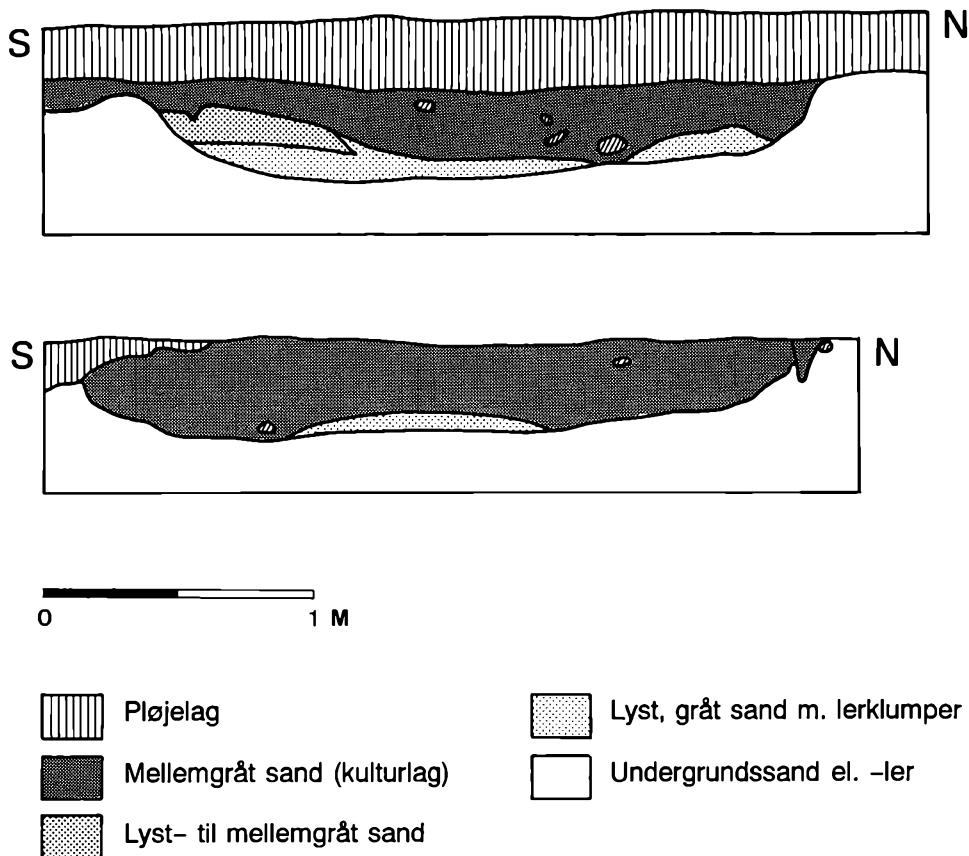

Fig. 10. Forenklet gengivelse af to profiler midt gennem hyttetomten. Den nederste profil er tegnet, efter at pløjelaget er fjernet. Yderst t.h. på tegningen ses et af pælehullerne fra hyttetomten.

midtvejs nede i gruben skiftede fylde- laget karakter: Her optrådte en tydelig, indtil 10 cm tyk fundhorisont, hvor mængden af flintredskaber, flintaffald og dyrekogler var markant større end i grubens øvrige niveauer. Samtidig fandtes der her en væsentlig større mængde trækul og brændte sten end ellers. Uden tvivl repræsenterer denne fundhorisont et aktivitetslag, der har med grubens primære funktion at gøre - eller

sagt med andre ord: Her har vi hyttens "gulvniveau"! Den antagelse bestyrkes af, at gulvniveauet horisontalt lader sig inddele i forskellige aktivitetsområder, der har logisk sammenhæng med aktiviteterne i en hytte: I den vestlige del af gulvniveauet optrådte et ca. 1 x 1 m stort område, hvor sandet var næsten helt sortfarvet af trækul (fig. 9). De fleste ildpåvirkede sten er fundet i eller lige udenfor det samme område.

Her må hyttens ildsted have ligget. Langt hovedparten af dyreknoglerne fra hyttens gulvniveau er fundet i eller lige udenfor det område, hvor ildstedet har været placeret. Kødmenuen har bestået af kronhjorte, rådyr, vildsvin, fugle (formentlig andefugle), fladfisk og torskefisk. Fremstillingen af flintredskaber synes at have fundet sted lige vest for ildstedet, hvor der er fundet særlig meget flintaffald. Her lå også mange af de flintblokke, hvorfra flintsmeden har slået flintstykker, som skulle forarbejdes til bl.a. pilespidser og knive. På den modsatte, østlige side af ildstedet er der foregået andre aktiviteter. Her er der i hyttens gulvniveau fundet forskellige værktøjer, bl.a. et flintbor, et par økser, fem pilespidser og stykker af to benprene (fig. 11). Præcis hvilke aktiviteter der er foregået, ved vi ikke. Dog

ser det ud til at beboerne bl.a. har bearbejdet takker, for midt på "gulvet" blev der fundet et stort stykke af en kraftig tak fra en kronhjort og en pandeskal fra et rådyr med to fastsiddende takker (fig. 9).

I den østlige og nordlige del af hyttetomten er der kun fundet få sten og flintredskaber, ganske lidt flintaffald og bare enkelte dyreknogler. Det synes som om, der disse steder er sket en bevidst oprydning, og det er nærliggende at tro, at man her har haft hyttens opholdsafdeling og sovepladser. Flere forhold peger på, at hyttens indgangsparti har befundet sig ved grubens sydlige kant.

Hyttens gulvniveau lå - ejendommeligt nok - ikke på selve bunden af gruben. Under det mørkefarvede og fundrige gulvniveau var gruben over det meste af arealet opfyldt med et lysere lag af sand og ler, som var

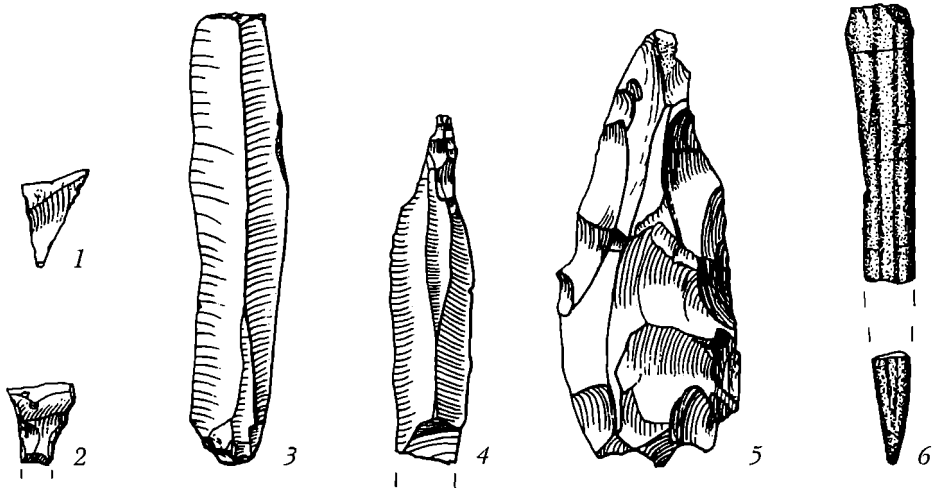

Fig. 11. Et udvalg af redskaber fundet i hyttetomtens gulvniveau. 1-2: tværpile, 3: slækkkniv, 4: slækkebor, 5: kerneøkse, 6: to, muligvis samhørende, stykker af en pren af rådyrknogle. 2:3.

meget sparsomt på fund. Muligvis udgør dette lyse lag en del af hyttens konstruktion - der kan f.eks. være tale om et nivelleringslag udlagt for at skabe en jævn bund i hytten, eller om et dræningslag der har skullet holde hyttegulvet tørt. I øvrigt skal man nok forestille sig, at der har eksisteret et egentlig gulvlag i hytten i form af blade, grenris, barkstykker, skindtæpper eller lignende, som blot ikke har efterladt sig nogen spor.

På grundlag af det fundne genstandsmateriale kan vi med sikkerhed datere hyttetomten til den ældre Ertebøllekultur mellem 5400 og 4800 f.Kr. (Trylleskovfasen). Hytten har altså været anvendt i forbindelse med den yngste boplads på holmen, dog kun i en del af bopladsens levetid. Selvom vi på baggrund af vores iagttagelser har vanskeligt ved at rekonstruere hyttetomten, kan vi ud fra størrelsen af de registrerede pælespor udlede, at der har været tale om en forholdsvis spinkel konstruktion. Væggene har muligvis bestået af en risfletning, som har været tætnet med plantemateriale eller beklædt med skind. Det er derfor rimeligt at forestille sig, at hytten ikke har været en permanent bolig, men kun har været i brug i en kortere periode, eventuelt blot en del af året.

Selvom der i arkæologisk forstand er tale om en lille og kortvarigt benyttet boplads, er Ertebøllebopladsen ikke resultatet af f.eks. en enkelt

sæsons bosættelse på holmen. Fundene tyder på, at jægerne har slået sig ned på stedet ihvertfald et par gange i løbet af den ældste Ertebøllekultur. Dermed kan vi ikke vide os sikre på, hvilke dele af bopladsen, der har været i brug på samme tid. F.eks. er det ikke umiddelbart muligt at knytte hyttetomten til samtidige udendørs aktivitetsområder. Vanskeligheden ved at forbinde anlæg, værksteder og andre fund på bopladserne med hinanden gælder ikke blot for bopladsen her, men er et generelt problem i udforskningen af stenalderens boplads. Vi håber, at kommende analyser kan give os et klarere billede af, hvordan bopladsen har været indrettet og benyttet. F.eks. vil det nok være muligt at forbinde hyttetomten med nogle af de udendørs flintværksteder og affaldsområder ved at sammensætte flintaffald og brudstykker af flintredskaber fra de forskellige fundområder med hinanden.

Andre fund af hyttetomter

Fund af hyttetomter fra jægerstenalderen hører, som nævnt, til de absolutte sjældenheder, særlig når det gælder Ertebøllekulturen. Fra Sydsvrige kendes enkelte forsænkede hyttetomter fra Kongemosekulturen og Ertebøllekulturen⁶. De svenske hytter har, i lighed med hytten fra Nivå, haft et ildsted i den vestlige del. Ellers adskiller de sig både ved at have været større og ved at have haft indre stolper. Den nærmeste, og foreløbig eneste danske, parallel til

hyttetomten fra Nivå er et fund fra bopladsen Lollikhuse ved Selsø i Hornsherred⁷. Hyttetomten bestod her af en 5,5 x 4 m stor og indtil 30 cm dyb nedgravning. Ligesom ved Nivå er der fundet stolpe- og pælespor langs nedgravningens kant. I nedgravningens vestlige del lå to ildsteder. Dateringen af de to hyttetomter er ens, nemlig ældre Ertebøllekultur. Den væsentligste forskel mellem fundene fra Lollikhuse og Nivå er nedgravningernes størrelse, idet arealet af hytten fra Lollikhuse har været ca. tre gange større. Desværre var det ved Lollikhuse ikke, som ved Nivå, muligt at udskille et egentligt fundlag eller gulvniveau i hyttetomten, således at de to fund kan sammenlignes i detaljer.

Der har i årenes løb været fremlagt flere fund fra Ertebøllekulturen, hvor man har hævdet at have med rester af hyttetomter at gøre. Næsten alle fundene er siden tilbagevist som enten naturlige fænomener (rodhuller fra væltede træer), som spor af langt yngre huse eller som andre former for menneskeskabte anlæg. Et af problemerne har også været, at stort set ingen af "hyttetomterne" har lignet hinanden. Erfaringerne fra alle andre perioder af oldtiden viser os, at der altid er tale om en vis systematik i boligernes udseende, altså om en form for "typehuse". Med fundet fra Lollikhuse og det nye fund fra Nivå har vi måske pejlet os ind på Ertebøllekulturens "typehus". Hver for sig må de to fund hæv-

des, at være de hidtil mest plausible bud på hyttetomter eller husrester fra den danske Ertebøllekultur. Og, hvad der i denne sammenhæng er nok så væsentligt, så ligner de to hyttetomter grundlæggende hinanden.

Fandtes der forskellige hyttetyper?

Det udelukker ikke, at der kan have eksisteret flere forskellige hytte- eller hustyper på samme tid. Boligens konstruktion og størrelse kan f.eks. have været afhængig af, hvor permanent en bolig der var tale om, eller på hvilken årstid boligen skulle bruges.

I hvert fald tyder andre fund i retning af, at der vitterlig kan have eksisteret to forskellige hyttetyper i slutningen af jægerstenalderen. Et af fundene stammer også fra Nivåfjorden, nærmere bestemt fra en boplads ved Åtoften, som museet undersøgte i 1992 i forbindelse med nedlægning af en fjernvarmeledning. Her blev der i tilknytning til et kulturlag, der var dækket af næsten 2 m yngre havaflejringer, fundet en snes stolpespor, der aftegnede en ca. 3,8 x 2,7 m stor, oval konstruktion⁸. Det er vanskeligt at opfatte denne stolpekonstruktion som andet end en form for hyttetomt. Spor af en noget lignende konstruktion, der også tolkes som en hyttetomt, er for nogle år siden udgravet ved Gøngehusvej i Vedbæk⁹.

Ved fundene fra både Åtoften og Gøngehusvej er der tale om hyttekonstruktioner, hvor gulvet ikke har været forsænket, men har befundet

sig i jordplan. De to fund er noget ældre end de forsænkede hyttetomter fra Nivå og Lollikhuse. Hyttetomten fra Åtoften kan med sikkerhed dateres til ældre Kongemosekultur, og hyttetomten fra Gøngehusvej til yngre Kongemosekultur. Man kunne derfor tro, at forskellene i hytternes konstruktion er kronologisk betinget, således at man først fra begyndelsen af Ertebøllekulturen bruger en nedgravning i forbindelse med hytten. Herimod taler dog svenske fund af forsænkede hyttetomter fra såvel Kongemosekultur som fra den endnu ældre Maglemosekultur¹⁰. En forklaring på den mulige eksistens af to forskellige hyttetyper kunne derimod være, at der for de ikke-forsænkede hytters vedkommende har været tale om sommerboliger, mens de forsænkede hytter har været vinterboliger.

Fremtidsperspektiver

Det er ikke bare i de senere år, at der graves på bopladser i den tørlagte stenalderfjord. Allerede i 1912 sattes spaden for første gang i jorden. Arkæologen Carl Neergard udgra-

vede da et udsnit af den store køkkenmødding Nivågård, som har ligget på fjordbredden kun 100 m syd for Nivå 10-bopladsen¹¹. Resultaterne var så lovende, at Neergaard fortsatte sine undersøgelser et par år senere. I 1970'erne og 1980'erne blev der igen - med vekslende held - udført mindre undersøgelser på forskellige bopladser¹². Men der blev først for alvor sat skub i udgravningsarbejdet i 1992, hvor Hørsholm Egns Museum genoptog Neergaards gamle udgravning og også undersøgte den føromtalte boplads ved Åtoften. Disse, og de seneste udgravninger, har givet os mange væsentlige fund og oplysninger, som ikke blot er af lokal, men af langt videre interesse. Det er uomtvisteligt, at stenalderfjorden ved Nivå rummer et stort arkæologisk potentiale. Museets Nivåprojekt har sin berettigelse, og det arkæologiske arbejde i den gamle fjord vil - støt og roligt - fortsætte i mange år fremover. Både for at redde oplysninger om de særligt truede fortidsminder og for at gøre nye arkæologiske landvindinger.

Noter

1. En kortfattet, generel beskrivelse af stenalderfjorden ved Nivå og tidligere udgravninger i området findes i museets årbog 1992 (Møller Hansen og Stummann Hansen, 1993, s. 7 ff).
2. Fund og udgravningsberetninger opbevares på Hørsholm Egns Museum under j.nr. HØM 106. Bopladsen ligger på matr.nr. 1a af Nivågård, Karlebo sogn (NM sb.nr. 73). I udgravningerne har deltaget stud. mag. Mette Palm Hemmingsen og stud. mag. Susanne Ritz Petersen, Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet, foruden mange frivillige deltagere fra Hørsholm Arkæologiske Forening. Tak til alle for en fremragende indsats.
3. Alle bestemmelser af knoglematerialet fra bopladsen er udført af stud. scient. Sara Gelskov og stud. scient. Pernille Mølgaard, Zoologisk Museum, Københavns Universitet. Rapporter og knoglemateriale opbevares på Zoologisk Museum under j.nr. ZMK 52/1996.
4. Venligst meddelt af Kim Aaris-Sørensen, Zoologisk Museum, Københavns Universitet.
5. Noe-Nygaard 1992, s. 135.
6. Larsson 1975, s. 5 ff. Larsson 1985, s. 32 f.
7. Sørensen 1993, s. 7 ff. Sørensen 1995, s. 19 ff.
8. Hørsholm Egns Museum, j.nr. HØM 6. Fundet er upubliceret, men bearbejdes pt. af udgraveren, museumsinspektør Keld Møller Hansen, Sydsjællands Museum.
9. Brinch Petersen 1991, s. 107.
10. Larsson 1975, s. 5 ff. Strömberg 1986, s. 57 ff.
11. Nationalmuseets undersøgelser af Nivågård- bopladsen er aldrig publiceret, men er kort omtalt af bl.a. Møller Hansen og Stummann Hansen 1993, s. 10 ff.
12. Møller Hansen og Stummann Hansen 1993, s. 10 ff.

Litteratur

- Brinch Petersen, E. 1991: *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1990*, s. 107-108.
- Larsson, L. 1975: A contribution to the knowledge of mesolithic huts in southern Scandinavia. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1973-1974*, s. 5-28.
- Larsson, L. 1984: The Skateholm Project. A Late Mesolithic Settlement and Cemetery Complex at a Southern Swedish Bay. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1983-1984. New Series Vol. 5*, s. 5-38.
- Møller Hansen, K. og S. Stumman Hansen 1993: Nivå-fjorden - et stenalderlandskab i Nordøstsjælland. *Hørsholm Egns Museum. Årbog 1992*, s. 7-21.
- Noe-Nygaard, N. 1992: Jagthunde i jægerstenalderen. *Dansk Jagt- og Skovbrugs-museum 1942-1992*, s. 125-136.
- Strömberg, M. 1986: Signs of Mesolithic Occupation in South-East Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1985-1986. New Series Vol. 6*, s. 52-83.
- Sørensen, S.A. 1993: Lollikhuse - en køkkenmødding ved Selsø. *Arkæologi i Frederiksborg amt 1983-1993*, s. 7-37.
- Sørensen, S.A. 1995: Lollikhuse - a Dwelling Site under a Kitchen Midden. *Journal of Danish Archaeology vol. 11, 1992-93*, s. 19-29.

Kammerrådens rødder

Af Poul Verner Christiansen

Christen Christensen, født i Aalborg i 1824, bosat i Hørsholm 1844-91, er en central personlighed i Hørsholms og hele egnens historie og udvikling. Som agrarhistorisk forfatter har han betydning langt ud over det lokale - en betydning, som tilsyneladende endnu ikke er fuldt ud anerkendt af historieforskningen. I årbog 1996 genoptryktes lokalhistorikeren H.C.Rosteds snart 40 år gamle biografi over Christensen, hvori man får en solid oversigt over hans levned og politiske aktivitet. På

Fig. 1. Kammerråd, exam.jur. C. Christensen. Formand for sogneforstanderskabet 1865-1868. Sognerådsformand 1868-1888.

nogle punkter kunne man godt ønske sig en uddybning, således af hans herkomst og af hans uddannelsesmæssige forudsætninger, ligesom også kammerrådens politiske position i samtiden kunne trænge til en præcisering.

I det følgende er det hensigten at efterspore hans sociale og uddannelsesmæssige rødder, mens en mere dybtgående analyse af ham som politisk person forhåbentlig vil følge efter.

I kammerråd Christen Christensens efterladte papirer i Hørsholm Egns Museums lokalarkiv findes en udateret kladde til en selvbiografi. Formuleringerne i den minder en del om dem, der er benyttet i hans biografi i Dansk biografisk leksikon, så kladden har nok dannet grundlag for det, han skrev til redaktionen af dette efter at være blevet opfordret til at skrive om sig selv. Førsteudgaven udkom i 1889, da han var ca. 65 år gammel.

Siden da er de biografiske oplysninger, der blev trykt i førsteudgaven af Dansk biografisk Leksikon, gået igen i alle kortfattede fremstillinger.

H.C.Rosted har, som nævnt, skrevet en mere udførlig beskrivelse af kammerrådets liv og virksomhed, baseret bl.a.på det materiale, der findes i det lokalhistoriske arkiv¹.

Læsningen af Rosteds artikel har

inspireret mig til at tage emnet op. For det første lagde jeg mærke til kammerrådens sammensatte karakter - på den ene side hans arrogance, som ligefrem gjorde ham frygtet, på den anden side hans store sociale engagement, som viste sig både i hans initiativer til oprettelse af forsorgsinstitutioner, som var usædvanlige for hans tid, og i hans private godgørenhed overfor fattige og syge. Om kammerrådens herkomst skriver Rosted kun, at han var af jysk bondeslægt, med den tilføjelse, at det "var vel grunden til, at han hele sit liv nærrede en dyb interesse for bondestanden og dens kår gennem tiderne".

Som bekendt blev denne interesse udmøntet i flere bøger om dansk landbohistorie, foruden den om Hørsholm gods de to bind "Agrarhistoriske Studier", alle den dag i dag meget læseværdige og udbyttegivende. Det er jo også dette forfatterskab, der har begrundet hans optagelse i Dansk biografisk Leksikon.

Temaer i forfatterskabet

Der er især to ting, der har slået mig under læsningen af Christen Christensens bøger. Dels den - jeg fristes til at sige: lidenskabelighed, som har drevet ham til at sætte sig ind datidens faghistoriske litteratur på dansk og hovedsprogene, og til i stort omfang til at gennemføre selvstændige arkivstudier, altsammen præsteret af en mand, der aldrig havde fået en akademisk uddannelse.

Dels den sociale indignation, som ulmer i hele forfatterskabet, og som slår ud i lys lue i 2. bind af "Agrarhistoriske Studier".

Man mærker, at han især oprøres over den nedværdigende behandling af "nærestanden", bondestanden, hvis fysiske arbejde skaber de materielle forudsætninger for hele samfundet, også for kongehus, adel og embedsstand. Den egentlige skurk er enevælden, som fremfor alt ville "have Penge til en overdaadig Hofholdning, Yndlinger, Friller og Slegfredbørn, Slotte og Pragtbygninger, en kostbar hvervet Hær, Alt til den absolute Magts 'lustre' og Sikkerhed og ødelæggende Krige, om de saa skulde udpresses af det fattige, udsugede Folks 'Neglerødder'". Herremændenes rolle beskriver Christensen med et Heine-citat som "der Jagdhund zwischen Jäger und Hasen", for som følge af enevældens ublu skattekrav til herremændene blev disse nødsaget til at presse bønderne. De første skridt til en bedring blev taget med reformerne 1784-1807, men det skyldtes ikke enevælden, for i den periode "var Danmark jo i Virkeligheden en Republik, der sejlede under Kongeflag, styret af Rigets bedste og dygtigste Mænd"³. Frederik VI, der imod, får af Christensen et meget negativt skudsmål. I 1807 var reformerne imidlertid efter Christensens mening kun halvt gennemført: bondestanden var ikke blevet fri, og "Husmands-Spørgsmaalet staa endnu i væsentlige Punkter uløst". Dette

skriver han altså i 1891, og hermed antydes en væsentlig pointe i bogen. Denne er nemlig også et politisk skrift, hvis mål er den endelige emancipation af jordbruget, "men om det skal vente endnu et halvt eller helt Aarhundrede, vil ganske bero paa, hvor lang Tid der endnu kræves, inden alle vore Jordbrugere, de største som de mindste, komme til Erkjendelse af, at den naturstridige, ved Fortidens Misgreb og Nutidens politiske Kunstgreb fremkaldte og opretholdte Splittelse af Jordens Dyrkere i to fjendtlige Lejre *maa og skal ophøre.*"

Disse ord står i bogens Efterskrift (s.264), og de udtrykker så at sige Christen Christensens politiske testamente, idet han døde få måneder efter.

Selvbiografien

Rosted har ret i, at der sandsynligvis er en sammenhæng mellem forfatterens historiske og politiske interesser og hans herkomst, og det er just denne, jeg i det følgende vil søge at efterspore. I naturlig forlængelse heraf vil jeg også komme ind på kammerrådens uddannelsesforløb.

Mit udgangspunkt var kammerråd Christensens efterladte papirer, men herefter måtte eftersøgningen fortsættes på Landsarkivet for Nørrejylland (i det følgende forkortet LAN) i Viborg, og på Rigsarkivet.

Opgaven viste sig at være vanskeligere end først antaget, hvilket jo allerede antyder, at det ikke drejer sig om de besiddende lag, og det vil vise

sig nødvendigt at gå ret detaljeret til værks i den følgende redegørelse, da det kun på denne måde vil være muligt at tegne et blot nogenlunde tydeligt billede.

Ikke alt, hvad der står i ovennævnte kladde til en selvbiografi, er medtaget i Dansk biografisk Leksikon, og det lønner sig derfor at se nærmere på den. Specielt på kammerrådens få, men præcise oplysninger om sin herkomst og på hans oplysninger om sin uddannelse.

Den "Hr.Dr.", han stiledede sin selvbiografi til, var utvivlsomt dr.phil. J.A.Fridericia, som er den, der står som forfatter af biografien i første udgave af Dansk biografisk Leksikon.

Kjære Hr.Dr.!

Skal jeg endelig biograferes i levende Live, hvad jeg helst vilde være fri for, maa jeg prise mig lykkelig ved at være falden i saa gode Hænder som Deres, og jeg opfylder derfor gjerne Deres Ønske om at faa Rede paa min borgerlige Virksomhed.

Jeg er født i Aalborg 24. Juli 1824 og døbt C.C. (Datoen må være en forskrivelse, han blev født den 26. juli).

Min Fader, Christian Christensen, var den Gang Musiklærer i Aalborg, men blev strax efter Organist i Holstebro, hvor han døde 1864.

Min Moder, Ane Katrine, f. Hansen, døde i Hørsholm 1885. Min Farfader, Morfader og deres Hustruer vare bondefødte.

Fra 1839 arbeidede jeg henved 5 Aar som Skriver paa en jydsk Amtstue, derefter et halvt Aars Tid paa et Amtskontor og blev

i 1844 Fuldmægtig ved Hørsholms Amtstue, den sidste Domæne-Amtstue, der havde patrimonial Jurisdiktion, og med hvilken den Gang var forbunden Hovedforstkassen for hele Sjælland.

1844 tog jeg Præliminærexamen, i 1849 dansk jur.Examen, uden dog derfor at forlade Hørsholm for længere Tid, end de Dage, Examen stod paa. 1850 ægtede jeg min Hustru Sophie, Datter af Kammerraad Lund til Nebbegaard.

Da Amtsforvalteren, der i en længere Aarrække havde været syg og ikke delta- get synderlig i Forretningerne, i 1857 døde, blev jeg konstitueret i Embedet indtil dette nedlagdes, og afgik da med Kammerraadstitel, men bestyrede derefter fremdeles den Filial, der traadte i Stedet for den nedlagte Amtstue, indtil 1874, da jeg frasagde mig dette Hverv og i det hele taget indskrænkede mit Forretningsomraade saavidt muligt.

Jævnside min Amtstue-Virksomhed havde jeg en temmelig omfattende privat Virksomhed, dels som Konsulent i økonomiske Anliggender, dels som Administrator af privat Jordegods.

Ligeledes har jeg havt adskillige Tillidshverv, var f. Ex. i en Del Aar Medlem af Frederiksborg Amtsraad, i næsten ¼ Aarhundrede Formand i Hhl. Sgrd (dvs. Hørsholm sogneråd) og i Overbestyrelsen for de forenede fire sjællandske Kommuners Fattigfors. Anstalt, samt fra 1861 og fremdeles Formand i Direktionen for H.D. øk. Selskab, dettes Spare- og Laanekasse og Alderdomsforsørgelses-kasse.

Mine literære Bedrifter kjender De jo. Savner De saa ellers nogen Underretning, underkaster jeg mig Forhør.

En gammel bondeslægt?

Kammerråden "nedstammede fra en gammel bondeslægt", skriver Rosted (s.50), men om denne gamle bondeslægt erfarer man i øvrigt absolut intet. Udtrykket "gammel bondeslægt" er egentlig lidt fraseagtigt, forsåvidt som alle slægter jo i grunden er gamle, men udtrykket synes som regel at skulle give en antydning af, at det drejer sig om en slægt, som kan følges særlig langt tilbage i tiden, hvilket for en bondeslægts vedkommende i almindelighed kun vil være tilfældet, hvis den igennem mange generationer har siddet på selvejergårde.

Det var heller ikke denne formulering, Christen Christensen selv brugte om sin slægt. Han nøjedes med at konstatere, at hans 4 bedsteforældre var "bondefødte". Det er, som om han dermed er færdig med slægts-historien. Det lidet, han skrev herom, havde i øvrigt en svær fødsel, hvilket overstregninger og rettelser i kladden tydeligt viser. For at vi kan følge udviklingen frem til den version, han ønskede skulle være den officielle, gengiver jeg i det følgende også ordlyden af det overstregede. Først havde han skrevet: "Begge mine Forældre nedstammede fra Bønder", men denne sætning er overstreget og erstattet med følgende: "Stamtavlen gaar kun to Led længere tilbage og begynder blandt Bønder" - også dette er overstreget, hvorefter følgende er blevet stående: "Min Farfader, Morfader og deres Hustruer vare bondefødte".

Grunden til, at han kasserede den første version, var, viser det sig, at hans bedsteforældre ikke kunne betegnes som bønder, de var nemlig i deres ungdom indvandret fra landet til købstaden Aalborg og gav sig, som vi skal se i det følgende, ikke af med bondeerhverv.

Version nr. 2 er en smule uklar, idet man kan komme i tvivl, om han mener, at stamtavlen kun går "to Led længere tilbage" i forhold til ham selv eller i forhold til forældrene. Når han tilføjer "og begynder blandt Bønder", fristes man til at tro, at han mener to led i forhold til sig selv, for bedsteforældrene var åbenbart alle bondefødte. Udsagnet indebærer dermed også, at han om sine oldeforældre kun har vidst, at de var bønder.

Den formulering, han endte med, er altså valgt med stor omhu, men det var synd at sige, at den giver et fyldigt billede af hans herkomst.

Måske vidste han selv ikke mere, men med den sans for efterforskning af historiske sammenhænge, han ellers lagde for dagen, ville det sikkert have været en smal sag for ham at kaste mere lys over sine aner. Eller han var måske af den opfattelse, at oplysningen om bondeherkomsten i sig selv var nok, og at det ikke var umagen værd at forske yderligere efter enkeltpersoner i denne stand, hvis medlemmer "behandles som Trældyr"⁴. Lige så stor interessen for adelige og borgerlige slægters aner var, lige så svag var dengang interessen for bondeaner, og dette

synspunkt kan han jo have overtaget sammen med den øvrige borgerlige kultur. Men interessen for slægtens historie må have været dybtliggende, for på en måde er hans agrarhistoriske studier hans slægtshistorie, blot i en objektiveret og generaliseret form.

Førældrene var født i Aalborg

Om sin far skriver kammerråden kun, at han i midten af 1820'erne, nemlig ved det første barns, dvs. hans egen, fødsel, var musiklærer i Aalborg, og at han kort efter fik stilling som organist i Holstebro, i hvilken stilling han døde i 1863.

Faderen var også født i Aalborg: Christian Christensen blev født på tærsklen til det 19. århundrede, og døbt den 4. januar 1800 i Vor Frue kirke i Aalborg. Hjemmet lå først i Hielmerstalds Gade, dernæst, fra 1807, i Peder Barkes Gade, i det gamle kvarter omkring Vor Frue kirke, hvor man stadig finder de gamle gadenavne, og endda en hel del huse bevaret fra den tid.

I tidsskriftet "Danskeren", april-september 1893, står der i en omtale af kammerråden, at hans far "var en Vendelbo, der som ung kom i Lære hos Organisten i Aalborg; efter et kort Ophold i Kjøbenhavn tog han tilbage til Aalborg 1822, giftede sig med sin Ungdomsveninde og nedsatte sig som Musiklærer".

Når man tager tidspunktet for dette udsagn (1893) i betragtning, må man antage, at oplysningerne stammer fra kammerråden selv, og de

modsiges i hvert fald ikke af de foreliggende kendsgerninger, idet dog oplysningen om, at faderen var vendelbo, kræver lidt forklaring (se i det følgende om kammerrådens bedste-forældre).

Faderen kom ikke fra et hjem med klaver.

Det var et fattigt arbejderhjem, omend eksistensgrundlaget var forholdsvis stabilt i kraft af husfaderens konstante beskæftigelse som graver og ringer ved Frue kirke. Den lille Christian må have haft et udpræget talent for musik, som det højst sandsynligt var en anden ansat ved Frue kirke, nemlig organisten, der tog sig for at udvikle.

Historien må stykkes sammen af nogle få oplysninger. Da Christian blev gift i Aalborg den 12. november 1823, betegnede han i kirkebogen som "ungkarl og musikantersvend", og foruden hans egen far, "Christen Graverkarl", var også en organist ved navn Heiss vidne. Sidstnævnte kan kun dreje sig om organist Jørgen Frederik Heiss, som ca. 1812 afløste den i 1811 afdøde Johann Daniel Kuhlau (farbror til den danske komponist Kuhlau), som organist og stadsmusikant i Aalborg. Heiss, født ca. 1770 i København, kom til Aalborg ca. 1810, og han var på Frue kirkes lønningsliste som organist og "instrumentalist" et par år senere, hvilket han forblev, indtil han døde i Aalborg i december 1823, kort efter at han, som nævnt, havde været forlover for sin elev.

Ovennævnte udsagn fra 1893 om, at

den unge musiker var taget til hovedstaden, men efter et kort ophold var vendt tilbage til Aalborg, hvor han giftede sig med "sin Ungdomsveninde", antyder noget om unge kunstnerdrømme, som afløses af hjemve efter det fortrolige.

Når man i dag går rundt i kvarteret mellem Vor Frue og Budolfi kirker i Aalborg, får man et indtryk af, hvor lille en sådan by har været, selv om den hørte til de største af datidens danske købstæder og var den største by i Jylland. Der er kun få minutters gang fra Christians hjem i Peder Barkes Gade 28 over til den store gård, som lå i Bredegade 4, og som hans ungdomsveninde Anna Cathrines far ejede.

Hun, der altså blev kammerrådens mor, var også født i Aalborg, og hun blev døbt i Budolfi kirke den 26. april 1803. Hendes far var skibstømmermester, og familien således socialt højere placeret end den ovenfor nævnte.

Hun blev også konfirmeret i Budolfi kirke, det skete mikkelsdag 1817. Ved den lejlighed skrev præsten i kirkebogen om hende følgende: "Uagtet hendes høie Grad af Tung-hørighed gjorde hun særdeles god Fremgang og havde meget gode Kundskaber".

I 1818, ved folketællingen i Aalborg, boede hun hos forældrene i den store gård, som faderen endnu på dette tidspunkt havde skøde på.

Præcis hvornår kammerrådens forældre flyttede til Holstebro, vides ikke, men barn nr. 2 (kammerrådens

søster) blev døbt den 27. juni 1826 i Holstebro, og i Holstebro kirkes regnskabsbog kan man se, at der første gang i 1827 blev udbetalt løn til "organist Christensen".

Året efter, 1828, køber han kort før jul et hus i Nørregade i Holstebro (skøde tinglæst 9/12 1828). I 1835 sælger han 7 fag af dette hus til en skrædder, og få år efter køber han et hus i Horsstræde (tinglæst 15/9 1840).

I Holstebro blev kammerrådens to søstre født.

Ved søsteren Sophie Elisabeth Cecilies dåb er fadderne: frøken Charlotte Jermiin fra Hersomgård, jomfru Julie Schierbeck, fuldmægtig Knudsen og studiosus H. Svejstrup. Sandsynligvis genspejler fadderlisten den kreds, som organisten betjente som privatlærer i musik, en lokal herregård (Hersomgård) og en amtsforvalterfamilie. Justitsråd, amtsforvalter Schierbeck har 1836 lånt organisten 150 rigsbankdaler sølv. Sådanne forbindelser var vigtige. Som bekendt begyndte kammerrådens løbebane med, at han i 1839 blev skrivelev på Viborg amtstue.

I 1863 døde organisten, og hans enke flyttede over til Hørsholm, i nærheden af sin søn, kammerråden. Han sørgede for hende, idet hun kom til at bo i et ham tilhørende hus i Isterrød, sammen med en ugift datter⁵.

Begge kammerrådens forældre var således vokset op i Aalborg, faderen i et beskedent hjem i Vor Frue sogn, moderen i et håndværkerhjem i Bu-

dolfi sogn i den økonomisk bedst stillede del af håndværkerstanden.

Normalt ville den fattige "musikantersvend" nok ikke have været et passende parti for en skibstømmermesters datter. Men forskellige omstændigheder kan have bidraget til, at det gik an. For det første har pigens høje grad af tunghørhed nok ikke øget hendes chancer på ægteskabsmarkedet, og for det andet kom hendes hjem ud for en økonomisk katastrofe i kølvandet af Napolenskrigene. Nærmere herom i det følgende, som skal handle om kammerrådens bedsteforældre.

Hvor kom bedsteforældrene fra?

Det var let nok at identificere forældrene, da deres og deres søskendes dåb, såvel som deres giftermål findes antegnet i Aalborg købstads kirkebøger. Derigennem har vi også bedsteforældrenes navne, og vi kan konstatere, at også bedsteforældrene blev viet i Aalborg. Og endelig får vi et overblik over deres husstande ved folketællingen 1801.

Men så hører det lette også op.

Vi har jo fået at vide af ham selv, at alle fire bedsteforældre var bondefødte, og vi ved, at de var bosatte i Aalborg, inden de blev gift. Men hvor de kom fra, er der ingen antydning af. Hvilke landsogne skal man søge i? Der er blevet ymtet noget om Vendsyssel, men kan de ikke lige så godt være fra Himmerland?

I en sådan situation giver fadderne ved børnenes dåb ofte holdepunkt for at spore familien til en bestemt

Kammerråd Christen Christensens aner

<p>Far: Christian Christensen dbt. Aalborg Frue 4.1.1800 organist i Holstebro d. Holstebro 1863</p>	<p>Farfar: Christen Pedersen dbt. Svenstrup 17.8.1755 arbejdsmand og graver d. Aalborg 31.3.1834</p>	<p>Peder Christensen Nøvling boende i Svenstrup og Visse ved Aalborg</p>
	<p>Gift (1) Aalborg Frue 24.5.1793 med</p>	<p>Maren Sørensdatte f. Volstrup, Ø.Hornum sogn</p>
<p>Gift Aalborg Budolfi 12.11.1823 med</p>	<p>Farmor: Maren Jensdatter f. ca. 1768 d. Aalborg 29.6.1805</p>	
<p>Mor: Anna Cathrine Hansen dbt. Aalborg Budolfi 26.4.1803 d. 14.4.1885 Isterød v. Hørsholm</p>	<p>Morfar: Jens Hansen Møller f. Horne (Vendsyssel) 1770 skibstømrermester i Aalborg</p>	<p>Hans Pedersen Møller fæstegårdmand i Horne d. før 1787</p>
	<p>Gift Aalborg Budolfi 29.11.1893 med</p>	<p>Anna Marie Samuelsdatter f. ca. 1735, d. efter 1787</p>
	<p>Mormor: Else Pedersdatter dbt. Haverslev 17.4.1768</p>	<p>Peder Jensen Korup gårdmand i Haverslev Gift Haverslev okt. 1767 med</p>
		<p>Inger Sørensen Graun d. efter 1818</p>

egn. Det er ikke tilfældet her. Her er kun byfolk faddere, som regel fornemme og velhavende folk, købmænd, embedsfolk og dissers familie. Fadderlisterne genspejler således højst sandsynligt, hvor de til byen indvandrede har været tyende.

Vi kender personernes omtrentlige alder fra folketællingen 1801, men giver man sig til at søge på dette grundlag i de vendsysselske og himmerlandske sogne, står man snart med et større antal personer med navnene Christen Pedersen, Maren

Jensdatter, Jens Hansen eller Else Pedersdatter.

Hvis ikke den ekstraordinære folketælling i Aalborg i 1818 var blevet foretaget, var det næppe lykkedes at komme videre i denne sag. Det er endda så heldigt, at denne folketælling, i modsætning til alle andre folketællinger i Danmark indtil og med 1840, indeholdt oplysning om fødesogn, om alder og om det antal år, den pågældende havde boet i Aalborg⁶.

Herved får vi pludselig et fyldigere

billede af kammerrådens forældres hjem. I Peder Barkesgade bor graverkarl Christen Pedersen og hans kone, som dog ikke er kammerrådens fars mor, men stedmor. Af børn bor hjemme en datter, men ikke sønnen Christian. Måske var han på det tidspunkt allerede i hovedstaden for at prøve lykken.

I Algaden (som ejendommen Bredegade 4 også vendte ud mod) bor skibstømmermester Jens Hansen, hans kone Else Pedersdatter, to hjemmeværende døtre (den ene må være Anna Cathrine) samt husfaderens svigermor.

I det følgende skal vi med udgangspunkt i de samlede oplysninger i denne folketælling følge hver enkelts herkomst⁷.

Farfar var fra Svenstrup

Farfaderen, af præsten betegnet som "Christen Graverkarl", var vidne ved sin søns bryllup i 1823. Selv oplyste han, hvis rigtige navn var Christen Pedersen, i folketællingen 1818, at han var "Graver til Frue Sogn", at han var født i Svenstrup, var 66 år gammel og havde boet i Aalborg i 33 år.

Det var de oplysninger, skemaet var udarbejdet til at få indført. "Fødestedet" var altså Svenstrup, og det må, når det ikke præciseres nærmere, set fra Aalborg være sognet og landsbyen af dette navn en halv snes km syd for Aalborg.

I betragtning af, at folketællingen blev foretaget medio 1818, må fødselsåret anslås til ca. 1753. Lige

præcis det år eller året lige før eller lige efter er der dog ikke indført noget drengebarn i Svenstrup kirkebog, som kan antages at være ham. Et slør på et par år er ikke ualmindeligt i de gamle folketællingers aldersangivelser, så mon ikke det er ham, der er den Christen, som blev døbt i Svenstrup kirke den 17. august 1755 som søn af Peder Nøvling.

Hvem var så Peder Nøvling?

For præsten var det sikkert en tilstrækkelig identifikation, at faderen var den Peder, som kom fra Nøvling (også en landsby tæt ved Aalborg, men lidt længere mod øst). Vi andre ville jo gerne have vidst lidt mere, f.eks. navnet på barnets moder. Fadderne ved dette og en datter Anes dåb i 1753 giver os dog et holdpunkt for at antage, at forældreparret er det par, der blev viet i Svenstrup kirke den 6/1 1752, nemlig Peder Christensen og Maren Pedersdatter. Dog, helt så enkelt er det ikke, for den 21/4 1754 begravede præsten "Peder Nøvlings hustru". Så kan hun jo ikke være mor til den Christen, vi fandt døbt i 1755. Det kan derimod den nye kone, som Peder Nøvling 2 måneder efter sin hustrus begravelse hentede ovre i Øster Hornum sogn. Her blev den 30/6 1754 viet "Peder Christensen af Svenstrup" (det var for præsten her den mest logiske identifikation af manden) og Maren Sørensdatter af Volstrup. Hun må altså være mor til den Christen, der blev døbt 17/8 1755.

Men vi er stadig lige kloge på, hvem

denne Peder Nøvling var. Tilføjelsen af stednavnet "Nøvling" indikerer naturligvis hans herkomst fra landsbyen af dette navn (beliggende i sognet af samme navn). Men dette tilnavn fik han selvsagt først, da han flyttede til Svenstrup, det vil sige, at i Nøvlings kirkebog er man virkelig på herrens mark, når man leder efter en Peder, som skal være søn af en Christen, når man vel at mærke ikke engang kender det omtrentlige mulige tidspunkt for fødselen.

Men tilfældigvis får vi muligheden for at krydschecke, for kammerrådets farfader har en bror, Anders Pedersen (nævnt i forbindelse med skifte i 1805, se i det følgende). Denne Anders Pedersen findes via folketællingen 1818 at være født i landsbyen Visse i Nøvling sogn, og da der på det efter hans aldersangivelse udregnede tidspunkt, 1770, her fødes en Anders som søn af en Peder Christensen Nøvling, kan der næppe være stor tvivl om, at vi har fat i de rigtige personer. Peder Nøvling boede altså først i Svenstrup og derpå, som man kan se i kirkebogen, senest fra 1765 i Visse, hvor han altså beholdt tilnavnet "Nøvling".

Peder Nøvling er i øvrigt herefter ikke at finde i nogen af de nævnte sognes kirkebøger, hverken som levende eller død, ej heller hans hustru.

Der står intetsteds noget om Peder Nøvlings erhverv, ej heller er han fundet i de bevarede skifteprotokoller for de godser, som havde besiddelser på egnen. En gårdmand, hvad

enten selvejer eller fæster, var normalt mere bofast end vores Peder Nøvling. Mere sandsynligt er det, at Peder Christensen Nøvling var landarbejder og husmand. Havde han været håndværker, ville betegnelsen for håndværket nok have hængt ved hans navn.

Nu tilbage til kammerrådets farfar

Både Christen og hans bror Anders indvandrede altså til Aalborg: Christen efter egen oplysning ca. 1785, og Anders ca. 1778 (altså kun 8 år gammel - dette kan forklare, at præsten i kirkebogens margin ud for indførelsen af hans dåb har tilføjet: "borte af Sognen"). De fandt begge en beskæftigelse, som havde forbindelse med bondearbejdet, idet Anders i 1818 var gartner "uden for Østre Port", mens Christen i første omgang synes at have fået arbejde ved Aalborg Kloster. I folketællingen 1787 arbejder i hvert fald en Christen Pedersen på "Klosterjorden" inde i Aalborg by, hvor der jo også var landbrug. Han var her en af i alt 11 folk, som var i hospitalforstander G.C. Traps tjeneste.

Christen Pedersen blev den 24. maj 1793 i Vor Frue kirke i Aalborg gift med Maren Jensdatter, født ca. 1768. Først efter giftermålet kom Christen Pedersen på Vor Frue kirkes lønningsliste som graver, nemlig i 1795, og på grundlag af denne faste ansættelse skrev han 13/12 1798 under på en købekontrakt vedrørende ejendommen Hielmerstalds Gade, et lille 5 fags hus med kvist på det ene

fag, samt vandgang til åen, til en pris af 298 rigsdaler dansk kurant (skødet tinglæst 1/7 1799). Han lånte de 250 rigsdaler, nemlig dels 150 rdl. af Det forenede Aalborgske Enkepen-sionsselskab, dels 100 rdl. af sælgeren. Han må jo altså selv have haft en startkapital på 48 rdl. Få år senere, den 13/6 1804 (tinglæst 18/6) skødede han huset til købmand Jens Ørvad for 350 rdl. Han blev formodentlig boende som lejer i huset. Da skifteforvalteren for Aalborg købstads provsti i 1805 gjorde boet op, efter at hans kone, Maren Jensdatter, var død, blev adressen ganske vist ikke nævnt i protokollen, men af beskrivelsen, som er udformet på en måde, der tydeligt understreger den skrivendes opfattelse af, at det er et meget fattigt bo, fremgår boets tilstand: "Enkemanden anmeldte, hvad man desuden i forvejen temmelig sikkert kunne formode, at han ikke var ejende rede midler, enten indestående eller hjemmeliggende, men tværtimod havde en snes dalers gæld, nemlig 10 rdl. til hr. kancelliråd Bøggild og 10 rdl. til hans broder Anders Pedersen her i byen, og at altså hans hele ejendom bestod blot i det lidet og tarvelige bohav, som ses i hans liden bopæl". Christen Pedersen bad om, at skifteretten ville afstå fra at dele boet og fordele det mellem arvingerne, men overlade det til ham, imod at han sørgede for sine børn. Desuden gjorde han gældende, at "det havde været hans salig kones sidste ønske og vilje, at det hende efterlevende pige-barn

skulle for sig alene beholde de gangklæder, hun efterlod sig".

Arvingerne, det var deres 3 fællesbørn: Jens Peter på 11 år, Christian (kammerrådens far) på 5 år og Anne Magrethe på 3 år.

Maren Jensdatters herkomst kendes ikke. Når kammerråden skriver, at hans farfars hustru var bondefødt, kan vi i øvrigt ikke være sikre på, at han tænkte på Maren Jensdatter, som var den første hustru og altså hans biologiske bedstemor. Måske havde han kun hørt om farfaderens anden hustru. For mindre end et halvt år senere giftede Christen Pedersen sig igen, nemlig den 13/11 1805 i Vor Frue med Mette Christensdatter, som var født i 1762 på en fæstegård i Rugtved (Understed sogn, ved Frederikshavn), men havde boet i Aalborg siden ca. 1784. Bag hendes flytning til Aalborg lå nogle sociale begivenheder: da hun i 1768 var 6 år, døde hendes far, gårdfæsteren Christen Jacobsen i Rugtved; moderen, Anne Jensdatter, der sad med 6 børn i alderen 2-14 år, giftede sig igen, men hun døde i 1782. Af skiftet efter hende fremgår, at 5 af børnene af hendes 1. ægteskab, heriblandt Mette, på dette tidspunkt var ude at tjene på gårde i Østvendssysel. Ved begge skifter er der et betydeligt underskud og intet til arvingerne⁸. Kort efter moderens død må Mette være flyttet til Aalborg, hvor hun sandsynligvis blev tjenestepige.

Det skal erindres, at da Mette Christensdatter i slutningen af 1805 blev gift med Christen Pedersen, var kam-

merrådens far, Christian, knap 6 år gammel, og hun har utvivlsomt indtaget moderens plads i hans bevidsthed. Hun har naturligvis talt uforfalsket vendsysselsk dialekt.

Kun halvandet år efter indgåelsen af 2. ægteskab købte Christen Pedersen igen hus, endda to huse, nemlig "de 2 sønderste af mine tilhørende 4 logihuse i Peder Barkes Gade", som der står i den købsaftale, som slagter Christen Lyngholms enke sluttede med ham den 13/6 1807 (tinglæst 22/6). Det har været huse, beregnet til udlejning til den fattigere del af byens indvånere, tilsammen var de to huse på 6 fag "til gården, et loft højt, med gårdsrum og haugeplads ned til åen", dvs. der var kun 3 fag (á ca. 2½ alen) til hvert hus, svarende til, at hvert hus var ca. 5 meter i bredden. Prisen var 600 rdl. dansk kurant. Det ser ganske mærkeligt ud, at den fattige graver, eller rettere "undergraver", som han mere officielt tituleredes, kunne komme af sted med en sådan handel. Han skaffede pengene ved, at en garver lånte ham 300 rdl. mod 1. prioritati i begge huse. Resten må han have klaret ved at leje den ene bolig ud. Et par år senere, i 1810, solgte han den ene halvdel for 300 rdl., men så var der også "ret samt uhindret fart til at udbringe den af huset og gården samlede gødske igennem den låge, som går gennem haugen, og lågen ud til gaden, og det udisputerligt i alle måder" (skøde tinglæst 21/5 1810).

I Vor Frue kirkes regnskabsbog var der under udgifterne en afdeling,

der hed "Kiærke Betienternes Løn", og her figurerede Christen Pedersen for første gang som graver i 1795. Lønnen var for året 1800 6 rdl. og 4 mark. Tilsammenligning fik klokker Milling 22 rdl. og organist Kuhlau 114 rdl., 4 mark og 8 skilling. Efter pengereformen 1813 skete der flere ændringer, og for Christen Pedersen betød det bl.a., at han ikke mere figurerede som graver, men blev opført på følgende måde (under 1815): "Betalt undergraver Christen Pedersen for klokkerne at ringe for 1/2 år til påske med 20 rdmk.s.v., = 6 rbd., 1 mark og 8 skilling".

Tilsvarende for næste halvår. Og således fortsatte det indtil ca. 1826. Formodentlig skal det fortolkes således, at man afskaffede den faste graverstilling, i hvert fald optræder der ikke mere nogen "graver" under lønudgifterne, og man beholdt så den hidtidige graver som "undergraver" eller graverkarl, idet han samtidig skulle foretage ringningerne.

I år 1800 var en arbejdsmands løn 16 skilling pr. vinterdag og 20 skilling pr. sommerdag, et pund groft rugbrød kostede omkring 3 skilling og et pund oksekød 6-10 skilling. Møntforholdet var: 1 rigsdaler = 6 mark = 96 skilling. Hvis altså en arbejdsmand havde arbejde 300 dage á 16 skilling, blev det til 50 rigsdaler som årsindtægt, hvilket svarede til prisen på en okse.

Under alle omstændigheder kan indtægterne som "kirkebetjent" ikke have udgjort hele familiens materielle grundlag. Det må nærmest have været et godt ben. Det er derfor nok meget korrekt, når Christen Pedersen i skifteprotokollen for Aalborg betegnes som "arbejdsmand og graver".

I efteråret 1833 måtte Christen Pedersen og Mette Christensdatter opgive deres hus i Peder Barkes Gade. Hans yngre broder Anders og hans svigersøn, gørtleren Svend Thomsen, som begge skrev under på købsaftalen til vitterlighed, har utvivlsomt forestået det praktiske for den snart 80-årige mand. Huset blev solgt for 100 rbdl. sedler⁹.

Herefter faldt graveren og hans kone ind under byens fattigvæsen. Da Christen Pedersen var død den 31. marts 1834, meddelte fattigforstander Davidsen, at han "ikke har efterladt andet end nogle ubetydelige effekter, der er ansete enken uundværlige, men i hvilke fattigvæsenet dog forbeholder ret til fyldestgørelse"¹⁰.

Enken Mette Christensdatter levede endnu i 14 år. Hun døde den 11/2 1848 i Skolegades fattighus.

Graverens efterkommere

Han havde 3 efterkommere, 2 sønner og en datter, alle af første ægteskab. Foruden Christian, kammerrådets far, var der sønnen Jens Peter

Fig. 2. Tæt ved Aalborg Frue Kirke, i Peder Bjarkes Gade 28 (i midten med den lille kvist) voksede kammerråd Christensens far op i begyndelsen af 1800-tallet. Foto: Kirkegaard. Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg kommune.

Christensen, dbt. 17/6 1794, hvis spor det ikke har været muligt at fastholde efter folketællingen 1801. Det yngste af børnene, datteren Anne Margrethe Christensdatter, dbt. 24/8 1802, var hjemme hos forældrene i 1818, og hun blev gift 10/8 1821 i Aalborg Frue med den allerede nævnte gørtlermester Svend Thomsen, som stammede fra Århus, og som havde gennemgået uddannelsen som gørtler i Aalborg, hvor han den 1/2 1822 tog borgerskab. Svend Thomsen var som nævnt den, der stod bi, da svigerfar måtte sælge sit hus i Peder Barkes Gade og flytte ind i fattighuset. To år efter svigerfaderens død, nemlig i 1836, købte Svend Thomsen sin kones barndomshjem, som de dog ikke selv boede i, men lejede ud, indtil han solgte det igen i 1841. Selv boede familien på en mere fornem adresse i Aalborg, Slotsgade 7. Svend Thomsen døde 1853.

Der var 6 børn af dette par, 2 sønner og 4 døtre, altså fætre og kusiner til kammerråden.

Sønnen Wilhelm Thomsen gik i faderens fodspor, i 1855 blev han gift som 25-årig gørtlervend.

Der forlyder intet om en forbindelse mellem denne familie og organistfamilien i Holstebro.

Sammenfattende om faderens slægt

Der var tale om folk, som var flyttet ind til byen, dels fra Østhimmerland, dels fra Østvendssyssel (dog ved vi ikke, hvor den biologiske mor til kammerrådens far var fra). Når det

i et udsagn, som må stamme fra kammerråden, hedder, at hans far var en vendelbo, kan det skyldes, at faderens sprog var farvet af det vendsyselske, som jo i hvert fald var den dialekt, hans stedmoder talte.

I byen kom de til at høre til det laveste lag, som bestod af arbejdere og tyende.

Det faste arbejde ved kirken, kombineret med andet arbejde, har lige været tilstrækkeligt til, at familien kunne bo i eget hus, i et kvarter, hvor ellers velhavende købmænd eller embedsmænd ejede husene og udlejede dem til f.eks. den fattigere del af håndværkerstanden. Familiens nærmeste naboer i Peder Barkes Gade var således skomagere.

Ude i landsbyerne, de kom fra, var den enkelte traditionelt støttet af sin familie, men i byen var der for dem kun fattigvæsenet, da de blev gamle. Der har næppe i familien været nogen tradition for at give børnene mere end de mest nødtørftige skolefærdigheder. At kammerrådens far fik en musikuddannelse, skyldes højst sandsynligt et påfaldende naturligt talent hos ham og den omstændighed, at familien i kraft af tilknytningen til kirken færdedes i et miljø, hvor det faldt naturligt, at man uegennyttigt fremmede et sådant talent.

Moderens forældre var vendelboer
Kammerrådens morfader er ikke vanskelig at identificere. I Aalborg-folketællingen 1818 oplyser han, at hans fødested er Horne, og i kirke-

bogen for dette sogn (ved Hirtshals) finder man hurtigt og entydigt under 1770 Hans Pedersen Møllers og hustrus, Anne Marie Samuelsdatters tvillingepar, døbt med navnene Jens og Cathrine. Faderens tilnavn, Møller, tyder på afstamning fra en møller, men han selv er gårdfæster.

Jens Hansen Møller er også hjemme i Horne ved folketællingen 1787, nu 17 år gammel. Men allerede på dette tidspunkt er moderen, 52-årig, blevet enke, og hun sidder som "bonde og gårdbeboer", dvs. som gårdfæster, med 5 børn i alderen 15-27 år.

Jens Hansen Møller bliver 29/11 1893 i Aalborg Budolfi kirke viet til Else Pedersdatter Korrup (Korup), datter af gårdfæstere i Haverslev i Han herred (Brovst-egnen). De er altså begge vendelboer, fra hver sin ende af landsdelens vestlige side.

Mens Jens Hansen Møller først var kommet til Aalborg ca. 1790, var hans kone allerede tilflyttet ca. 1773, altså 11 år gammel. Også hendes far var død i en ung alder, og hun kom tidligt hjemmefra, måske til slægtninge i byen. Sandsynligvis kom hun i huset som tjenestepige hos købmandsfamilier i Aalborg, f.eks. er der hos købmand Saurbier ved folketællingen 1787 en Else Pedersdatter på 19 år. Dette stemmer med, at medlemmer af denne familie optræder som faddere ved de første barnedåb hos skibstømmermanden.

Jens Hansen Møller betegnes i folketællingen 1801 som landsoldat og

skibstømmermand. Den 8/5 1801 fik han frihedspas fra "Landmilitie-Sessionen", og den 29/5 samme år mødte han på rådstuen i Aalborg og "begærede at vinde borgerskab som skibstømmermester her i Aalborg". Dette blev ham bevilget.

Parret boede da i Skomagergaden i et hus, erhvervet for 550 rdl. (skøde tinglæst 16/6 1800) og "bestående af 6 fag hus fra gaden af og ind ad gården, 2 loft højt, af bindingsværk og mur opbygget og med jordkælder under stuen til gaden samt 4 i værelserne stående jernbilægger-kakkelovne". Det fremgår, at en del af dette hus var udlejet som bopæl for en skomager.

I 1806 sælger han dette hus til en glarmester for 450 rdl. (tinglæst 30/6 1806), hvad der må forekomme at være en dårlig forretning.

Senere købte han et sted i Skolegade, øjensynligt i spekulationsøjemed, et hus på 9 fag, 2 loft højt, med 6 kakkelovne og en vindovn, altså væsentligt større. Dette hus solgte han til en skipper i Aalborg (skøde tinglæst 27/7 1812).

Næste trin i Jens Hansens ejendomstransaktioner var erhvervelsen af gård nr. 592 i Bredegade, "beliggende på hjørnet af Algaden og indgangen til Frue kirkegård", en stor hjørneejendom, omfattende i alt ca. 35 fag, i to etagers højde, alt i mur og bindingsværk. Ejendommens boligareal blev i 1828 opmålt til knap 1200 kvadratalen, og assurancesummen var 4000 rbd., altså en virkelig statelig gård.

Fig. 3. I den store ejendom, Bredegade 4, hvor af vi her ser en del til højre i billedet, voksede kammerrådens mor op. Ejendommen eksisterer ikke mere. Foto: H.J.O. Minuth. Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg kommune.

Man kan forestille sig, at tiden under Napoleonskrigene var virkelig gunstig for en skibsbygger i Aalborg. Fra denne by udgik en betydelig del af de danske kaperskibe, som sejlede ud for at opbringe handelsskibe og tvinge dem til havn for at få tilkendt deres laster som "god prise", altsammen i henhold til de af Danske Kancelli udsendte reglementer af 1807 og 1808.

Et vidnesbyrd om Jens Hansens aktivitet har vi i de skøder, han udsteder til Aalborg-købmænd på skibsandele. Således får købmændene

Søren Winchel og Peter Sødring den 24/8 1807 skøde på hver en ottendedel part i chaluppen Trine. "Jeg underskrevne Jens Hansen, borger og skibstømmermester her i Aalborg...", således indledes skøderne, og man bemærker, at han nu har droppet det fra faderen arvede tilnavn Møller. I fortsættelsen oplyses det, at Trine ifølge målebrev af 16/4 1807 kunne rumme 18 commercelæster, hvilket svarer til 36.000 kg, samt at skibet var "byggt af mig selv på hr. Petter Sødrings skibstømmerværft i året 1806". Hver ottendedel sælges for 300 rdl. (skøderne tinglæst 7/9 1807).

Man ved, at både de to nævnte og adskillige andre aalborgensiske købmænd i disse år investerede i skibstonnage med henblik på de gevinster, der i de år var at hente ved den statsligt legaliserede kapervirksomhed. Der var gevinster, men også en betydelig risiko for at få opbragt sine skibe.

Det er foruroligende at følge, hvordan Jens Hansen i 1811 og 1812 udsteder en række panteobligationer. Man kan se, at han optager nye lån for at betale tidligere stiftet gæld ud, men to store gældsposter bliver stående i flere år, indtil de annulleres i 1819. Det drejer sig dels om et lån på 2.000 rdl., dels et på 10.000 rdl. Efter statsbankerotten 1813 blev panteobligationerne nedskrevet til hhv. 700 rbd. og 2500 rbd. sølvværdi. Det var en enorm gæld, og han fik åbenbart ingen mulighed for at komme af med den ved indtjening

på sit håndværk. Sagen er jo, at Aalborgs erhvervsliv efter Napoleonskrigene og Norges tab blev ramt af den ene fallit efter den anden. Alt gik i stå, og lavpunktet nåedes først i 1819. På det tidspunkt var Jens Hansen lige omkring 50 år gammel, og i den opbygning, der derefter langsomt kom i gang, fik han åbenbart ingen chance for at komme med.

Det sidste, vi hører om ham i Aalborg, er, at hans store gård på Bredegade sælges på auktion "efter rekvisition af udlægshaveren, fru justitsrådinde Bøggild". Den store panteobligation på de 10.000 rdl. var netop blevet udstedt til justitsråd, auktionsdirektør Bøggild, og hans enke krævede nu i 1818 pantet indløst. Det var svært at sælge på det tidspunkt. Auktionsbetingelserne var underskrevet den 8/6 1818, og heri stod blandt andet, at købesummen skulle erlægges i Aalborg til købmand Lars Bøggild. Først den 17/6 1819, over et år senere, kunne gården afsættes, idet kancelliråd, postmester Jørgensen blev højstbydende med 3.950 rbd.n.v. (Auktions-skødet læst 12/9 1819).

Herefter er Jens Hansen og hans hustru som sunket i jorden for os. Da hans datter Anna Cathrine Hansen i 1823 bliver viet i Aalborg Budolfi kirke til musikantersvenden Christian Christensen, optræder Jens Hansen ikke som vidne. Vidnerne er som allerede nævnt brudgommens far og organist Heiss.

Fem gange havde Jens Hansen

og Else Pedersdatter haft barn til dåb i Budolfi kirke, 2 drenge og 3 piger. Men to af dem døde tidligt. Foruden Anne Cathrine synes også sønnen Hans Hansen og datteren Inger Marie Hansen at have nået voksenalderen. Ved folketællingen 1818 boede de to døtre hjemme, men sønnen nævnes ikke. Bortset fra Anna Cathrines vielse 1823 og hendes første barns dåb året efter er der herefter ingen nævnelse af skibstømmermesterfamilien i Aalborgs kirkebøger.

Sammenfattende om moderens slægt

Både i morfars familie i Horne og i mormors familie i Haverslev faldt familiefaderen tidligt fra, hvilket kan have ført til børnenes tidlige opbrud og flytning til Aalborg. Landboer, der flyttede til købstaden, blev normalt arbejdsfolk og tyende, fik altså nederste plads på den sociale stige. Jens Hansen er undtagelsen, der bekræfter regelen, for ham er byen chancen for at lære noget og skabe sig en økonomisk position.

Hans virksomhed som skibstømmermester var knyttet til købmand og reder Peder Sødring i Aalborg, som gik konkurs i 1819. Om Jens Hansen selv direkte involverede sig i kapervirksomhed og tabte i det risikofyldte spil, eller om han blev revet med ved andres fald, ved jeg ikke, men i hvert fald mistede han formue og ejendom i Aalborg og flyttede ca. 1819 fra byen.

Slægtsbevidstheden i organisthjemmet?

Hvad vidste Christen Christensen mon om sin slægt? Han må vel have haft en bevidsthed om sine bedste-forældre. Hans farfar, som døde som fattiglem i Aalborg i 1834, da drengen var ca. 10 år gammel, må have været et begreb for ham. Hans biologiske farmor døde jo i 1805, da drengen var 5 år, så det må have været faderens stedmoder fra det østvendssyselske Understed sogn på Frederikshavns-egnen, der for ham har stået som farmor. Hun døde i 1848 i fattighuset i Skolegade, da Christen Christensen var 24 år gammel og forlængst bosat i Hørsholm. Vi har ingen spor af en kontakt mellem organistfamilien i Holstebro og de to gamle i Aalborg, som var faldet under fattigforsorgen i den købstad, de havde bosat sig i, da de som ganske unge var flyttet fra deres landsogne. Mon ikke organistfamilien i Holstebro har haft en eller anden kontakt med bedsteforældrene i Aalborg, hvorved Christen tidligt har oplevet, hvordan tilværelsen var for dem, der måtte friste en kummerlig tilværelse på fattighjemmet. Hvilket billede Christen fik af sin mors forældre, er det vanskeligere at forestille sig. Muligvis har han aldrig set dem. Selv om vi må antage, at Anna Cathrine har haft en begunstiget opvækst i relativt gode kår i hvert fald i de første ca. 14 år af sit liv, kan oplevelser omkring faderens økonomiske fallit have haft en traumatisk karakter for hende, så

hun måske ikke har haft lyst til at fortælle sine børn om det. Det er ligeledes ganske uvist, hvilken indflydelse det har haft, at hun fra ganske ung af var så tunghør.

Hvis der i familien var overleveret noget om, hvorfor bedsteforældrene kom fra landet ind til købstaden Aalborg, var det sandsynligvis tynget af erindring om sociale ulykker, husfaderens tidlige død, enkens kamp for at føre gården videre, enten alene, eller som i hvert fald i ét tilfælde, ved at gifte sig igen.

Kammerråden var en selvlært mand

Som det vil være fremgået, var der hverken i hans fars eller hans mors familie tradition for at give børnene en boglig uddannelse. Der nævnes intet om hans skolegang, og man kan slutte e silentio, at han har haft de normale 7 års skolegang i Holstebro købstadsskole.

Men hans boglige evner var så udprægede, at da han først - hvem ved, ved hvilken tilfældighed - var kommet ind på et amtstuekontor som elev, kun 15 år gammel, var han straks på hjemmebane. Han blev i 1839 ansat som skriver på Viborg amtstue, og hurtigt fik han detskudsmål, at han var en dygtighed. Alle, der udtaler sig om ham, bruger det ord, dygtighed, om ham.

Da han havde nået den alder, hvor de af hans jævnaldrende, som kom fra akademiske miljøer, blev dimitteret fra latinskolerne til universitetet, fik Christen Christensen af sin chef på amtstuen i Viborg, amts-

forvalter Morville, dette skudsmål: "Den særdeles Duelighed til Contoirforretninger, som Christensen i de 4 Aar, han har været paa mit Contoir, har viist at han besidder, gjør at jeg nødig mister ham; men han er for dygtig til længere at beskjefdiges med de Ting, som her falde ham tildeel og til at tjene uden Løn, hvilken jeg ingensinde har givet dem, som har havt hans Forretninger, - dette er Aarsagen hvorfor han, endog efter min egen Tilskyndelse, attraaer at faa en anden Plads, hvor hans Duelighed kan gjøre sig mere gjeldende og som jeg ret meget vil ønske ham, da jeg er overbeviist om, at han vil kunne tilfredsstille enhver billig Fordring paa nøiagtig og hurtig, men dog tillige nitid Expedition. Hvad hans Personlighed angaaer da er han et vakert og ordentligt ungt Menneske." Unge Christensen havde vist udprægede evner for administrative funktioner. Han var mand for en ikke alene nøjagtig og hurtig, men tilmed også "nitid" gennemførelse af opgaverne. Ordet "nitid" møder man vist aldrig mere i dansk, men i forrige århundrede brugtes dette franske låneord (som altså udtaltes med tryk på 2. stavelse) til at karakterisere det, der fremtrådte på en elegant måde. Da nu Morville åbenbart ikke havde de bevillingsmæssige forudsætninger for at fastholde den dygtige unge mand i en lønnet stilling, måtte denne altså søge stilling andetsteds. Ligesom faderen i sin tid søgte han østpå, til Sjælland, hvor han først var

ansat ½ år på Vognserup godskontor, hvorefter han kom til Hørsholm amtstue.

Her gled han hurtigt ind i rollen som den daglige leder af forretningerne, idet amtsforvalteren, Neergaard, var meget fraværende på grund af sygdom.

En amtsforvalter var det, man også kaldte en oppebørselsbetjent, hvis vigtigste opgave var ligning og oppebæring af landbefolkningens skatter, de såkaldte hartkornsskatter, desuden af købstædernes statsskatter; en anden vigtig opgave var fattigforvaltningen i de forskellige herreder. Stillingen var egentlig velegnet for en dygtig og hæderlig ung mand, som ikke havde en akademisk uddannelse. Selv om der efterhånden krævedes aflagt juridisk eksamen som betingelse for ansættelse i en lang række af højere stillinger i det offentlige, var dette krav ikke kommet til at gælde for amtsforvalterposten. At der efterhånden var blevet ansat flere amtsforvaltere med juridisk embedseksamen, er en anden sag¹⁾.

Den unge Christen Christensen havde ambitioner, så da han havde været ansat nogle år på amtstuen i Hørsholm, begyndte han at efter- og videreuddanne sig. Men det var svært at komme videre i det akademiske system dengang, hvis man ikke havde haft latin. En lille dør stod dog åben: hvis man først bestod en såkaldt forberedelseseksamen til universitetet, kunne man få lov til at gå op til den såkaldte "juridiske eksa-

men for ustuderede". Det var just det, Christensen gjorde i 1849, og han kunne nu i det mindste føre titlen exam.jur. Det var også almindeligt at kalde denne prøve "dansk juridisk eksamen", hvor ordet dansk absolut ikke stod for kvalitet, men tværtimod signalerede en mangel, nemlig fravær af det latinske. En af de lokale nordsjællandske politikere, som Christensen var på god fod med, folketingsmedlem Lars Larsen, Lilholm, skrev den 24/8 1918 i en artikel i Nordsjællands Venstreblad, med titlen "Minder fra Hørsholm", om Christensen bl.a.: "Han var dansk Jurist, men han var god nok". Det lille "men" siger alt om denne titels omdømme.

Christensen var ikke gået til forelæsninger eller anden undervisning på universitetet, men havde på egen hånd læst det fornødne pensum op. I sin biografiske skitse skriver han, ikke uden en antydning af stolthed, herom:

"1844 tog jeg Præliminærexamen, 1849 dansk jur.Examen, uden dog derfor at forlade Hørsholm for længere Tid end de Dage, Examen stod paa".

Selv om denne eksamen ikke var videre anset, må man tage hatten af for den præstation, det var, når han samtidig skulle passe de daglige forretninger på amtstuen.

Han var på det tidspunkt 25 år gammel og faktisk ikke ældre end de fleste kandidater på universitetet, der først havde gået i latinskolen og derpå i årevis studeret ved universitetet!

I det samme tidsrum havde han med glans gennemgået en kontor- og administratorlære og havde haft lønnet arbejde som fuldmægtig.

Det er bemærkelsesværdigt, at han aldrig avancerede i embedsmændssystemet. Han bestred i årevis med anerkendt dygtighed en amtsforvalters embede som fuldmægtig for en ofte syg og fraværende amtsforvalter, men han nåede aldrig selv at blive udnævnt som amtsforvalter, kun at blive konstitueret, og at blive leder af den filial, som fortsatte med at eksistere i Hørsholm, efter at man havde reduceret antallet af amtstuer.

Han sendte ellers flere ansøgninger afsted, når amtsforvalterembeder blev ledige, således søgte han to ledige stillinger i Slesvig. Desuden søgte han en stilling som kontorchef i Københavns magistrat.

I hans papirer i Hørsholm lokalarkiv finder man i flere eksemplarer en trykt folioside, som udelukkende er helliget de meget rosende anbefalinger, han havde fået af skiftende principaler i tiden 1843 til 1858. Det fremgår ikke, i hvilken anledning den er blevet trykt. Nederst står der "Foranstaaende Gjenparters Rigtighed bekræftes", og der er afsat plads til underskrift for den, der skal bekræfte. Som om han havde sat sit ansøgeri i system. Men det er ikke bekendt, at han skulle have søgt flere stillinger, efter at han i 1858 ikke havde fået stillingen som kontorchef i Københavns magistrat. Man fristes imidlertid til at tro, at han fortsatte med at søge.

Han fremhæver selv sin private virksomhed som konsulent i økonomiske anliggender og administrator af private godser. Man skal ikke være blind for, at denne virksomhed var nødvendig for ham af økonomiske grunde, da han jo aldrig nåede op på en gage på amtsforvalterniveau. Selv fremstiller han det i sin korte biografi sådan, at han i 1874 "fragsagde" sig stillingen som bestyrer af amtsforvalterfilialen i Hørsholm.

Han havde jo på det tidspunkt længe været aktiv i lokalpolitikken, var blevet formand for Hørsholm sogneråd, som han havde været medlem af siden 1864, og var blevet den sognekonge, som Holger Drachmann betegnede ham som ved en festlig lejlighed.

Måske var det at spille en rolle i lokalpolitikken ikke hans egentlige ønske. Måske var det bare en nødløsning, da han havde indset, at han aldrig ville opnå det attråede embede som amtsforvalter eller tilsvarende. Alle taler om hans brøsig og utilnærmelige væsen. Måske var det frustrationen over at måtte bevæge sig under sit niveau, der var årsag til denne attitude.

Hans uddannelse bestod i en slags mesterlære inden for datidens skatteadministration. Siden midten af 1700-tallet var denne uddannelsesform langsomt, men sikkert ved at blive afløst af en bredere akademisk uddannelse til embedsfunktionerne i den offentlige administration, først og fremmest den juridiske kandidatuddannelse. Til trods for, at han

var en meget dygtig administrator, lykkedes det ham ikke at overvinde det handicap, som manglen på en teoretisk funderet uddannelse var på det tidspunkt, da han opnåede alderen til at kunne søge chefstilling.

Hvad så med hans historiske forfatterskab? Her er han i ét og alt selv-lært.

Han beskriver selv i "Efterskrift" til *Agrarhistoriske Studier II*, side 266 f., hvordan det gik til. Kort udtrykt, udsprang de historiske studier af hans embedspraksis på amtstuen, og metoden er empirisk og induktiv.

Eller, som han selv udtrykker det: "Oprindeligt ere de (dvs. de agrariske studier) fremtvungne af mine Livsforhold, som bydende krævede, at jeg maatte skaffe mig tilforladelig Kundskab baade om vore og vort Nabolands Landboforhold".

(Nabolandet er i denne sammenhæng Sverige). Dette udgangspunkt har i høj grad præget hans bøgers indhold, hvor jo kildematerialet indtager en væsentlig plads, hvorfor faghistorikere også har fremhævet deres værdi som materialesamlinger.

Omkring 1870 begyndte han så "paa at søge mine agrariske Studier bragte i en for Landbostanden læselig form", og det fremgår, at det tog ham 6 á 7 år at udarbejde hvert bind i triologien, bestående af bogen om Hørsholm gods og *Agrarhistoriske Studier I og II*.

Hans sigte var åbenbart først og fremmest det folkeoplysende. Men den store udbredelse har hans bøger

aldrig fået. De nævnes troligt i hver udgave af Dansk biografisk Leksikon med megen respekt. Men i det store 10-bindes værk, Danmarks historie, redigeret af Søren Mørch på Gyldendal, er han ikke med i en eneste af de mange litteraturoversigter, ej hel-

ler nævnt i bind 10 om "Historiens historie".

Skal det mon forstås sådan, at han ikke anses for at have leveret en selvstændig indsats på historieskrivningens område? Eller er han bare blevet glemt?

Noter

1. Se kildehenvisninger til Rosteds artikel i Hørsholm Egns Museums årbog 1996.
2. Agrarhistoriske Studier II, s. 250.
3. Agrarhistoriske Studier II, s. 167.
4. Agrarhistoriske Studier II, efter-skrift.
5. Aldal 1939 anfører s. 65 uden kildeangivelse tidsrummet 1824-63 som organist Christensens funktionsperiode. Desværre er dette værks oplysninger om organistens familieforhold behæftet med fejl. Det indtryk, man får ved at læse Rosteds artikel, at kammerråden i 1870'erne og 1880'erne samlede en stor del af sine slægtninge omkring sig i sin gård i Hørsholm, er altså ikke helt korrekt. Hverken i 1870 eller i 1880 viser folketællingen for Hørsholm andre personer i hans gård end ham selv, hans hustru og et antal tjenestefolk. Først i 1890 finder vi en slægtning boende i hans hus, nemlig søsteren Sofie Elisabeth Cecilie Christensen, født 1835 i Holstebro, som hidtil havde boet sammen med deres mor i kammerrådets hus i Isterrød tillige med en 15-årig tjenestedreng fra egnen, som gik dem til hånde.
6. Findes i Aalborg rådstuearkiv, LAN D1-458. Se Ørberg 1976.
7. Her skal henvises til Poulsen og Christensen 1990, s. 171: "Den største stigning i tilvandringen kom i det sidste tiår af 1700-tallet, og havde en vis sammenhæng med landbore-formerne, der gjorde store mængder arbejdskraft på landet overflødig - specielt fra de nedre sociale grupper."
8. Sæbygaard og Stenshede godsarkiv, LAN.
9. Som nævnt blev den anden halvdel af huset solgt for 300 rdl., men man kan ikke umiddelbart sammenligne salgspriserne fra henholdsvis 1810 og 1833. Krigsinflationen 1807-12 var mundet ud i statsbankerotten 1813, der bl.a. indebar en pengeombytning.
10. Aalborg bys skifteprotokol, LAN, B37-596, fol.140.
11. Jørgensen 1985, s.110.

Kilder og litteratur

Aldal, J. 1939: *Holstebros Historie gennem Tiderne, 1274-1939*.

Bøggild, J. 1810: *Samling af de i Priseretten for Aalborg Stift afsagte Domme*. Aalborg.

Christensen, C. 1879: *Hørsholms Historie fra 1305 til 1875* (repro. 1976).

Christensen, C. 1886: *Agrarhistoriske Studier I. Danske Landboforhold før end Enevælden*. Kjøbenhavn.

Christensen, C. 1891: *Agrarhistoriske Studier II. Danske Landboforhold under Enevælden I. Bind*. Kjøbenhavn.

Jørgensen, H. 1985: *Lokaladministrationen i Danmark*.

Knudsen, P.C. 1929: *Kaperfarten fra Aalborg 1808-11. Fra Himmerland og Kjær herred*.

Poulsen, G. og P.B. Christensen 1990: *Aalborgs historie, III. Aalborg fra politisk skandale mod økonomisk katastrofe fra 1680 til 1814*.

Ørberg, P.G. 1976: *De ældste folketællinger i Aalborg og Nibe. Fra Himmerland og Kjær herred*.

Dansk biografisk Leksikon, udg. af C.F. Bricka. Kjøbenhavn 1889.

Dansk biografisk Leksikon, 3.udg., red. S. Cedergreen Bech.

Dansk biografisk Haandleksikon, red. af S. Dahl og P. Engelstoft. København 1920.

Danskeren X. Tidsskrift for Land og By, 1893, s. 289-95.

Af utrykte kilder er foruden C. Christensens efterladte papirer i Hørsholm Egnsmuseums lokalarkiv og Rigsarkivets kopier af de i artiklen nævnte kirkebøger, folketællinger samt skøde- og panteprotokoller især benyttet følgende:

Regnskabsbøger for Aalborg Vor Frue kirke og for Holstebro kirke, LAN.

Aalborg rådstuearkiv, folketællingen 1818 (D1-458) og borgerskabsprotokoller, LAN.

Sæbygaard og Stenshede godsarkiv, LAN.

Aalborg bys skifteprotokol, LAN.

Hørsholm ved århundredskiftet

redigeret af Lisbet Hein

Indledning

I Hørsholm Egnens Museums lokalarkiv findes en samling af personlige erindringer, nedskrevet af mennesker med tilknytning til egnen. Beretningerne er meget forskellige; nogle af fortællerne har taget udgangspunkt i eget livsforløb - andre har valgt at beskrive et bestemt miljø og de mennesker, der var knyttet til det.

I det følgende er sammensat en mosaik af udpluk fra fem forskellige personers erindringer om Hørsholm-egnen, som den var for omkring 100 år siden.

De fem beretninger er udvalgt blandt Hørsholm Egnens Museums samling af erindringer, med tanke på at få beskrevet vidt forskellige steder og forskellige miljøer på egnen.

I hver beretning er valgt de afsnit, der især giver tids- og stemningsbilleder - underti-

den på bekostning af den fortløbende beretning om fortællerens levnedsløb. Det skal derfor understreges, at der er tale om udpluk fra større helheder.

Indledningen (i kursiv) til hver beretning skyldes redaktøren, der også har ansvaret for udvælgelse af illustrationer og for billedteksterne.

Museet benytter lejligheden til at opfordre alle, der kunne tænke sig at nedskrive små og store erindringer med lokalt indhold, til at gøre alvor af tanken. Hvis man overlader resultatet til museet, kan man være sikker på, at materialet vil blive opbevaret omhyggeligt og vil blive eftertiden til gavn.

Der er ikke nogen bestemte krav til formen, og hvis man ønsker det, kan museet begrænse adgangen til beretningen efter aftale.

J. P. Andersen

- en barndom i små kår

Den senere maskinarbejder i Ålborg, J.P. Andersen (f. 1886) nedskrev i 1951 sine livserindringer. Barndommen og den tidlige ungdom tilbragte han forskellige steder på Hørsholm-egnen, og allerede inden konfirmationsalderen havde han måttet tjene til livets ophold på små og store arbejdspladser, som han huskede og beskrev levende.

Det er kun i få af erindringerne i Hørsholms Egnens Museums arkiv, hvor læserne får et indblik i tilværelsen for de børn, der måtte vokse op under sådanne forhold.

På de følgende sider gengives de afsnit af J. P. Andersens erindringer, der især beskriver børns arbejde uden for hjemmet.

Fig. 1. Hovedgaden i Hørsholm efter postkort ca. 1905. Hørsholm Klædefabrik i højre side i forgrunden.

Fig. 2. Hørsholm Apotek i nuværende Gl. Hovedgade ca. 1900. Bygningen blev opført i 1866 og fungerede som apotek indtil 1973.

Familien

Jeg, maskinarbejder J.P. Andersen er født 5.5.86 i Lusserød Bloustrød Sogn. Jeg er født uden for ægteskabet, og da mine forældre blev gifte bragte min fader 3, min moder 1 barn ind i ægteskabet, og i fællesskab mig. Der fødtes endnu en dreng i ægteskabet. Vi var således 5 drenge og en pige i hjemmet. Jeg husker, hvordan det nagede mig, at jeg var et uægte barn som det dengang kaldtes, dette fremgik af min dåbsattest og da jeg tilmed var født i Lusserød (nu vistnok Høvelte), kan det nok være, at jeg ved præstens velvilje fik det uægte i nogen grad gjort ægte og Lusserød rettet til Bloustrød Sogn. Min fader arbejdede for en bonde i Lusserød, hvad han fik om sommeren erindrer jeg ikke, men jeg husker at han om vinteren stod og tærskede for 66 øre om dagen plus en rulle skrå og 3 pægle brændevin om ugen. Min far var storforbruger af denne ædle saft, der gik en pot ned pr. dag.

Rungstedgård

Efter et par års forløb flyttede vi til Rungstedgård som ejedes af kaptajn Dinesen (Boganis), Karen Blixens fader, men det var hos forpagteren, far fik arbejde. Af bohavet havde vi kun det allernødvendigste, en seng, en kommode og et bord og nogle stole samt en slagbænk med halm i. Slagbænken blev trukket ud om natten og der kunne vi børn så ligge og have det så godt. De store kunne ikke ligge udstrakt, da vi jo måtte ligge på

tværs for at vi alle kunne være der, min ældste halvbroder tog en gårdmand i Farum til sig som sin egen så han slap for slagbænkekuren.

Lønningen var ikke så stor, og da potdunken absolut skulle fyldes og tømmes hver dag, måtte vi somme tider ud med kurven. Der boede en rigmand på egnen om hvem det fortaltes, at han havde tjent sin rigdom ved at handle med slaver. Han uddelte hver jul en pakke til småfolk, og det var en god pakke.

Jeg husker en jul, min søster og jeg kom der op og alt var udleveret og det var med gråd og hjertesorg vi kom hjem til moder. Ligeledes erindrer jeg engang, min mor sendte mig hen til dommer Ussing, som boede der i nærheden for at spørge, om ikke han havde noget brugt tøj, der kunne passe mig. Jeg trådte bævende frem for dommeren og fremførte mit ærinde. Dommeren så inkvisitorisk paa mig og tordnede "ved du ikke, dreng at du ikke må gå ud og tigge". Dette var dog ikke ment, som det var sagt, for han gik hen i et skab og fremtog en flot matrosdragt med ikke 3, men 4 streger på kraven, og det kan nok være mor og jeg blev glade.

Hørsholm By

Imidlertid blev far ked af landbruget og vi flyttede til Hørsholm og kom til at bo i et lille stråtekt hus. I husets anden ende boede et par aldrende jomfruer, som tog børn i pleje og der fik jeg min første plads med at passe børn, og som vederlag

fik jeg lidt at spise. Børnene havde det absolut godt hos de to gamle damer.

Min far blev kusk hos en vognmand og min mor fik arbejde på klædefabrikken, og vi børn måtte nærmest skøtte os selv. Vi holdt hjemmet rent og mor instruerede os iøvrigt, så vi tog såmænd ingen skade. Nu bedredes økonomien, og vi fik en chaiselong og et rundt bord med tæppe på afbetaling hos en markandiser, og nu syntes vi børn den var fin fin, og jeg mindes med megen glæde mit fattige barndomshjem. Det var på den tid, Kystbanen blev anlagt, og så lejede vi den ene stue ud til to såkaldte banebørster der stank af sprut og puns når man lukkede døren op ind til dem.

Vort køkken var med åben skorsten med en trefod til at sætte gryder på. Mor brændte brødskorper og agern på stegepanden, det blev så knust med en flaske, og det blev der så lavet kaffe af. Om sommeren, når københavnernes kom forbi og fik øje på den åbne skorsten, kan det nok være de stirrede. Dette irriterede min far, og han stillede sig undertiden med huen i hånden og bukede og skrabede, så københavnernes blev flove og forsvandt.

Skolegang

Jeg kom så til at gå i skole. Den lå idyllisk bag de gamle Kavalerbygninger, og det var næsten idyl det hele, for lærdommen revnede vi ikke af, vi gik i skole 2 dage om sommeren og 3 dage om vinteren.

Det politiske liv

Jeg husker, når der var folketingsvalg i Hillerød, at godsejer Hage, Nivaagaard, stillede køretøj til rådighed for småfolk, der ville stemme paa Lars Dinesen, og når man kom til Hillerød, blev der serveret steg med alt muligt tilbehør. Min far var kun med en gang, for de fæle københavn-socialister begyndte at komme rendende med deres Socialdemokrat og delte ud på egnen.

Jeg glemmer aldrig, hvordan arbejderne i 99-lockouten drog gennem byen syngende Socialismarschen så det rungede og gik med deres spader og skovle på nakken.

Det var ikke smukke samtaler der hørtes, når der kom fremmede hjemme. Det drejede sig meget om druk og usædelighed, jo værre jo bedre.

Ingen tænkte på, at vi stakkels børn kunne tage skade på vor sjæl.

Dog bedredes det, da man først var blevet politisk interesseret, så blev der mere lødige problemer at drøfte, og da Frelsens Hær på samme tid begyndte at arbejde i byen, blev tonen ligesom en lidt anden. Jeg kom iøvrigt til at gå i søndagsskole i Frelsens Hær, og det er jeg glad for den dag i dag.

Ud at tjene

Jeg var imidlertid blevet 8 år og skulle jo så ud at tjene, jeg kom til en skovløber og skulle passe 2 køer...

Huset lå midt ude i en stor skov, og der var en lysning hvor køerne skulle vogtes....

Drengen render snart af pladsen, og beretningen fortsætter:

Jeg blev så keglerejser på en beværtning. Jeg husker, når der blev slået 8 om kongen, skulle man spytte på enden af kongen og præsentere den for spillerne, som så gav 5 øre til keglerejseren. Det kan såmænd godt være, man selv hjalp lidt til med at få 8 om kongen, når spillerne var blevet lidt øllede. Jeg trivedes imidlertid ikke i den øllede atmosfære og tog så plads som spinderdreng på Hørsholm Klædefabrik, der dengang ejedes af Benny M. Goldschmidt, hvilket navn stod med store bogstaver paa fabrikkorstenen. Vi fik 4 øre i timen for at være spinderdreng, og vi havde det dejligt, selv om spinderne nok jagede på os for at vi kunne tjene så meget til deres akkord som muligt. Der var noget, der hed at få hænderne i vippen. Det var noget, enhver spinderdreng fik prøve, og det gjorde rent ud sagt ikke godt. Alle mestrene på nær spindermesteren var indforskrevne tyskere. Spindermesteren var dansk og flink og rolig; ham kaldte vi rokkelars, og spindemaskinerne som var selvfaktorspindere kaldte vi spinderokke. Tyskerne var nogle hidsige og opfarende krabater. Jeg husker kartemesteren en gang i hidsighed og fuldskab bed et fingerled af en dansker.

Duks, ringerdreng og laborierdreng

Imidlertid blev der bygget en ny skole til afløsning af den gamle omme

ved Kavalerbygningerne. Vi havde en højtbegavet og elskelig lærer. Tryde hed han, og han kunne lære noget fra sig. Jeg blev duks i klassen og med det fulgte et privilegium som bestod i at bære brændsel op til fru-en. Så vankede der pandekager og deslige. Dukseværdigheden førte også med sig, at jeg blev bælgetræder og ringerdreng i kirken. Jeg fik 33 øre for at træde bælg til gudstjernen, 33 øre for at ringe solen op og ned, og 66 øre for at ringe til begravelse.

Jeg blev så laborierdreng på apoteket, det var en god tid for mig. Apotekerens søn havde som en af de første i byen fået en cykle, den var hængt op i et par kroge i loftet. Jeg kom tidligt om morgenen bare for at komme til at stå og dreje rundt på pedalerne.

Jeg kom altid tidligt om morgenen og gik rent ud sagt og smagte på sagerne i apoteket. En morgen lukkede jeg en skuffe op med en slags mandler. Jeg forsynede mig rigeligt med det resultat, at de returnerede op gennem halsen, og det var jo ikke så godt. En anden morgen kom apotekeren i bar skjorte og overraskede mig i at holde festmåltid på en dåse Ewers maltbolcher, men der skete mig ikke noget af den grund.

Konfirmation og læreplads

Nu var tiden inde, at jeg skulle konfirmeres, det skete uden stor pomp og pragt; der var ingen fremmede udover mine søskende, men lidt gaver fik jeg da og jeg havde tjent

sådan, at jeg fik mig et pænt sæt tøj en knækflip en kasket med blank skygge og en paraply, og om mandagen var jeg med de andre konfirmander ude og indvie ravrøret. Apotekeren var i skolekommissionen og censor ved eksamen, og han tilbød far at betale skolepenge og bøger, så jeg kunne læse til preliminæreksamen. Dette ville min far ikke høre tale om, da han ikke syntes han kunne føde mig i den tid, jeg kunne komme ud at tjene. Min mor så lidt anderledes på det, hun ville at jeg i det mindste skulle lære et håndværk, hun kendte en smed og hans kone og fik mig anbragt i lære der. Det var et par meget dygtige og elskværdige mennesker; de var medlemmer af en Good Templar Loge, men med smedens goodtemplarisme var det så som så, han var uhelbredelig dranker, men de beholdt ham i logen for konens skyld og det hemmede ham altid noget.

Mester havde været med i 1864, og han var tyskerhader om en hals. Det hændte til tider, når jeg stod og trak bælg, at han så tyskere. Så gav han mig et stykke rundjern og tog selv et andet stykke, og idet han udbrød "nu er vi ved Frederits og du er en tysker" bearbejdede han mig med bajonetsfægtning imellem ribbenene, indtil jeg lå i kulbunken og mester med sejrstolt mine konstaterede, at tyskeren havde fået nok.

Vi havde en del arbejde på Den Militære Klædefabrik. Lederen der kaldtes fabrikør. I den over al måde overpolerede maskinstue residerede en herlig gammel maskinmestertype. Valerius hed han, han gik altid med en sort kalot syet af noget glinsende sort stof, og man fik det indtryk, at han og hans maskinstue hørte uløseligt sammen. En dag jeg havde et ærinde derind, glemte jeg at sætte mine træsko, og det tør nok antydes, at mester Valerius lagde mine kvalifikationer som bonde-dreng blot, jeg gik aldrig ind med træsko mere.

Vi havde meget arbejde ude omkring i oplandet, bl.a. husker jeg en gang jeg var nede hos komponisten Lange-Müller på Sophienberg og lave nogle kakkelovnsrør. Det var en lille fin og sirlig mand, der nøje overvågede, at arbejdet blev udført ordentligt. Hos ham tjente en lille pige med det kæreste navn Valborg, og det kunne være blevet til kærlighed ved første øjekast, hvis det altså bare ikke var, fordi skøn Valborg tog øjnene til sig i god tid. Vi var også 2 læredrenge, der lagde vand og gas ind i grosserer Fønnesbechs villa på Strandvejen. Vi fik halv svendeløn, men tjente ingenting, da vi lavede for mange vandsække, og da det var en nybygning, var der jo altså ingen piger at snakke med, og det var vi jo meget kede af.

Ingeborg Lütken

- barndom på Kokkedal

Ingeborg Lütken blev født i 1885 som datter af proprietær Jegstrup, der som forpagter drev landbruget på først Sophienberg, siden Kokkedal Gods. Faderen erhvervede desuden gården Kirstinedal, hvortil han flyttede med familien, da han blev ældre. Ingeborg Lütken beskriver i sine erindringer livet på et stort landbrug, hvor omkring 30 mennesker var beskæftiget og indlogeret, udover familien selv, der talte 9 børn samt børnenes bedsteforældre.

På trods af det meget arbejde og det store ansvar, der hvilede på forældrene, skabte de et trygt hjem for børnene, der alle blev sat "godt i vej".

Ingeborg Lütkens yngre bror, Johannes Jegstrup, har også skrevet sine erindringer, hvoraf en del er udgivet af Museumsforeningen i 1978.

Sophienberg

Jeg blev født på Sophienberg ved Rungsted den 6.1.1885, hvor min fader var forpagter. Det var et yndigt sted, en hyggelig aflang forpagterbolig beliggende i dengang en meget smuk gammel have eller park lige ud til det friske Øresund, kun med Strandvejen imellem. Hvor husker jeg tydeligt de mange fint klippede buksbomhække og morbærtræer i haven til hovedbygningen, hvor silkeormene levede - det var noget, der især havde min interesse. Ved udgangen til den lange allé op til Vallerødvejen med 2 rækker

kastanietræer helt op til bakken - meget, meget smukke - stod to lave og smukke ridesten, som blev brugt af dronning Sophie Amalie, som havde ejet Sophienberg.

Kokkedal

Årene gik - og far fik tilbudt forpagtningen af den store, over 300 td. land "Kokkedal", foruden søer og skove med adgang til Øresund, med en lang badebro og badehus i to afdelinger, hvortil vi havde adgang på bestemte tidspunkter.

I Sophienberg Skovene opppe ved Vallerød var der en lille skovsti til højre, hvor der også boede en grævlingefamilie.

Lige inden bakken til højre lå Sophienbergmosen, udsigten her var skøn med store tørvegrave og græsmarker, hvor tørvestakkene blev stillet op for at tørre. Hvor var det morsomt at se tørvejorden blive æltet, først med en hest i omgang som travede rundt og rundt, og senere vadede mændene med deres bare ben rundt i mosejorden for at ælte den og senere spredtes den ud på græsjet, hvor den belv skåret i firkanter og skulle tørre i solen for bagefter at stables i de små stakke på en egen måde - vi fyrede jo med tørv dengang.

Kort tid efter, at vi var flyttet til Kokkedal, flyttede mine bedsteforældre over til os til stor glæde for os

Fig. 3. Kokkedal efter postkort ca. 1906. I forgrunden avlsgården med forpagterboligen til højre. Bagved slottets vestgavl.

Fig. 4. Vejen mellem Pennehave og Hørsholm (nuværende Rungstedvej) ved Rungsted Hegn. Postkort ca. 1910.

børn og til beroligelse for mor. De fik to værelser til venstre for indgangsdøren, hvor vi ældste børn også fik lov at sove af og til.

Nå, vi blev installeret i den store stråttækte forpagterbolig med tilhørende mejeri og flere værelser ovenpå, ja helt hen over mejeriet, hvor mejersken boede og nogle af pigerne.

Når far og mor var ude på besøg, gik bedstefar ofte ind i borgerstuen om aftenen, hvor der sommetider var over 20 folk. Det blev tit lidt for livligt - husk at brændevinen var billig dengang, og det hændte, at det gik dem lidt til hovedet. "Så går vi i seng folkens" sagde bedstefar "godnat" - og lidt efter gik alle til deres værelser ved hestestalden. Dengang spiste folkene af eet stort lervad med egne træskeer, senere blev de afskaffet og folkene fik kopper, spøkkummer som de hed samt tallerkener. Om aftenen fik de smurt brød med pålæg, som jo altid var hjemmelavet. I kælderen havde mor sine to store sulekar til al slagtemaden, og i den første kælder ned til mejeriet stod det store ølanke, hvor der blev tappet øl til folkene i en kande, der altid stod på anretterbordet i spisestuen. Der var jo spuns og hane til at dreje på. Fra mælkekælderen var der udgang til "gaden", som vi kaldte stenbroen uden for forsiden af gården. På den anden side gik man ind i selve mejeriet, hvor der var mejerske til at kærne smør og lave oste. Mælken kom ned i store jungere og blev derefter sat ned i to store bassiner fyldt med

vand for så at blive skummet næste morgen. Ostene blev lavet og lagt på hylde i en stor ostekælder i gården, bedst blev de store runde oste, som blev lagt ned i en stor sandkasse, der stod lige uden for vores to "dasser" (w.c.), som de kaldtes dengang. Om aftenen, når det var buldrende mørkt, fik vi en eller anden til at følge med derud, eller vi fik en lygte med.

På Kokkedal blev efterhånden Anna Marie, Caroline, Karen, Ville, Johannes og Helene født.

Fra mejeriet var der udgang til gården. Der stod også de store vaskekar, når der skulle vaskes. Vi var jo mange, der skulle vaskes om, alle de grove folkelagener og håndklæder, som altid var godt snavsede, men mor havde god hjælp af husmandskonerne og pigerne. Mor havde meget at tage vare på. Efterhånden blev vi 9 børn og et stort folkehold med forvalter, elever og fodermester samt mejerske og alle spiste med ved bordet i en stor spisestue. Vi børn fik slet ikke lov til at snakke med ved bordet. Vi måtte vente til vi blev spurgt, hvilket ingen havde skade af.

Skolegang

Vore legekammerater var mest husmandsbørn og senere vore gode skolekammerater. Navnlig i de senere skoleår kom vi meget sammen og overnattede hos hinanden, da vi boede en times gang fra Hørsholm, hvor vi alle gik i Hørsholm Realskole, kun Johannes og Helene gik i Rungsted Kostskole. Johannes var

dygtig, han kom i lære som kadet-elev.

Der skulle mange skolepenge til ni børn, mange pakker skolemad skulle smøres. Noget af det, jeg husker bedst fra vor skolegang, var turen gennem parken med de store træer, anlæg og en dejlig allé op til hovedbygningen. I træerne holdt uglerne koncert, og det dejlige sus i trækro-nerne glemmer jeg aldrig. Vi skulle følge skovkanten langs mosen på venstre side, modsat gik gangstien langs en hæk, hvor vi navnlig om efteråret fik spindelvæv i ansigtet.

Da vi havde passeret gartnerboligen og var kommet forbi Sophienberg Skoven, havde vi en åben vej ned til Vallerød, der om vinteren fik os til at skynde os vældigt, da østenstormen bed i ørerne. På højre side havde vi sognefoged Petersens marker. Endelig nåede vi Vallerød, hvor vi gik lidt i læ.

I Vallerød rundede vi gadekæret og gik forbi hjulmand Jensen og smedemester Jensen, den sidste stor og mægtig, som vi havde stor respekt for. Hans søn Julius overtog smedien. Vi skulle jo altid standse op på hjemvejen og se, at hestene blev skoet.

I gamle dage var der bom over jernbanen, nu er der en bro over. Vi havde et godt stykke at gå inden Sanske Bakke. Ved foden af den høje bakke var der et mægtigt egetræ. Oppe på bakken lå en stor villa - nærmest et observatorium, hvor der boede en kendt forfatter, som jeg håber at komme i tanke om.

Igen et langt stykke inden vi kom til Folehaveskoven, hvor vi drejede til højre.

Så nåede vi altså Hørsholm eller Rungstedvejen, og jeg hentede Ellen Leffland, og vi fulgtes så ad resten af vejen til Hørsholm Realskole.

Den første motorcykel i Hørsholm

Dengang fandtes ingen biler at tage sig i agt for. Da bilerne senere blev opfundet, var vi ikke glade for at møde dem. Far var især nervøs, og hestene var bange for de spruttende uhyrer, så vi måtte stå af vognen og holde grimen, til de var kørt forbi. Jeg husker en gang, jeg var kørt alene til Hørsholm med ponyvognen. Nu skete det hverken værre eller bedre, end at apotekerens søn Ernst havde fået en ny motorcykel. Vi kendte ham godt, og han skulle rigtig vise os, hvor smart han var og kørte frem og tilbage, op og ned ad Sanske Bakke. Jeg har nok ikke holdt stramt nok i tømmerne, for pludselig gav "Lone" sig til at løbe og faldt neden for foden af bakken.

Ja, vor barndom på Kokkedal var både lykkelig og spændende. Jeg kan se mor og far for mig, når de gik aftentur ud for at se på kornet eller afgrøden. Mor altid med sin strikkestrømpe i hånden og far med sin lange pipe.

Høstgilde på Kokkedal

Vore høstgilder var virkelig noget for sig selv. Vi fejrede det i en stor grå bygning, som de i hovedbygningen brugte til tørreloft, underneden var

der vaskehus. Lange borde blev sat op med bænke, og langs væggen blev der pyntet med alle efterårets skønne blomster, flankeret med de lige så kønne aspargestoppe. Der blev indbudt en del af omegnens unge, f.eks. sognefogedens børn, voksne sønner og alle vores egne folk og elever. Vi havde et par musikanter, og efter spisningen blev der danset, så det stod efter - altså rigtig gammeldags.

Mor smurte bjerge af dejligt smørrebrød med hjemmelavet sildesalat, æg, grønne tomater, rullepølse og fedtemadder. Der bugnede af dejlig mad, og alt blev spist. Så fik vi herlig æblekage, frugt havde vi nok af i haven, hvor der var et stort jasminlysthus og en plads med gynger. Der var også en stor dam eller sø med en lille ø langt ude i midten, hvorfra der førte en bro over til skoven.

Svend Jensen

- om håndværkerne i Lillegade

Svend Jensen blev født 1899 i en af Hørsholms solide håndværkerfamilier. Han blev udlært maler i faderens virksomhed, som han senere overtog, men fik også tid til at dyrke sin store interesse, fotografiet. Desuden var han lokalhistorisk interesseret, og var en stor støtte for Hørsholm Egns Museum i dets første år.

I 1973 døde Svend Jensen, og året efter udgav Museumsforeningen hans erindringer "Hørsholm Minder".

Det følgende bygger på manuskriptet til et foredrag, Svend Jensen i 1969 holdt om håndværkerne i den nu forsvundne Lillegade i Hørsholms centrum - det er den vestligste del af den nuværende Rungstedvej.

Barndomshjemmet

Jeg er født 29.9.1899 i det gamle hus som ligger lidt fra vejen lige før Esso tanken på Usserød Kongevej. Huset, som blev kaldt Spåkonens Hus, var tidligere beboet af Oberst

Barth. Mit barndomshjem lå i Birkerød Sogn indtil 1932. Da flyttede jeg til Selmersvej 7.

Jeg gik i Hørsholm Realskole, som nu huser det gamle alderdomshjem.

"Lillegade, den er ikke stor..."

Jeg er anmodet om at fortælle lidt af hvad jeg kan huske fra det gamle Hørsholm. Jeg er bedst kendt i Lillegade og jeg husker, hvordan den så ud i 1904, da jeg var 5 år og begyndte at se omverdenen som den var. "Lillegade den er ikke stor, men på hjørnet står der altid en og glori". Således hed det i en revy og det passede godt nok dengang. Det var en håndværkergade. Hvor der nu er parkeringsplads, lå foruden lejligheder en række værksteder. Overfor, der hvor nu kommunebygningen ligger lå før 1918 Jensen og Petersens Spinderi. Der var kontor på hjørnet med sand på gulvet og spyt-

Fig. 5. Malermester Ludvig Jensen i sit værksted i Lillegade, fotograferet af sønnen, Svend Jensen. Antagelig ca. 1920.

Fig. 6. Karetmager Carl Leander Jensen (Svend Jensens farbror), fotograferet med en svend foran værkstedet i Lillegade.

tebakker i krogene. Når man spurgte Jensens søn om, hvem hans far var, svarede han: "Jensen og Petersen". I gården bagved voksede der opad sydmuren et dejligt morbærtræ.

Overfor lå så sadelmager F. Niensens ejendom som begyndte i Hovedgaden og strakte sig lige til Kammeraadens Vej.

Jordemoderen

Ud mod Hovedgaden boede min farmoder, som jeg husker som en stram gammel dame. Hun havde heller ikke grund til at være munter. Hun hed Julie Augusta Jensen og var distriktsjordemoder. Hendes mand var kommet helskindet hjem fra Krigen 1864 men omkom året efter i en grusgrav, hvor gruset styrtede sammen om ham. Min farmor var så alene med 2 drenge som dengang var 2 og 3 år gamle, min far Peter Ludvig Jensen og broderen Carl Leander Jensen.

Farmor boede dengang ved Aude-rødvejen hvor den støder til Fredensborgvejen. Det var strenge tider dengang, og man kan nu dårlig forestille sig den nøjsomhed man måtte udvise for at kunne eksistere. Jordemoderen blev til tider hentet om natten og måtte køre i en åben vogn lange veje og taksten var 2 Kr. for hver forretning.

Mens hun boede i Hovedgaden, kom jeg ofte på besøg. Jeg så hendes instrumenter til at årelade folk og et akvarium med igler som brugtes til at suge "det onde blod" ud af folk. Nutildags er åreladning overladt

til bloddonorer og skattevæsenet. Jeg har en rosende omtale fra dr. Lindegaard ved bedstemoders afgang.

Fornøjelserne var små dengang. Drengene morede sig med at ringe på jordemoderens klokke, for derpå at gemme sig bag kastanietræerne på Ridebanen og derpå grine når den gamle dame viste sig i gadedøren.

Håndværkerne

Kom man fra Hovedgaden, havde man på venstre hånd porten ind til gården, bag forhuset. I en bagbygning havde smed Ranløv sin smedje hvor jeg så ham hamre på de gloende hestesko og hvor han lagde ringe om vognhjulene.

Efter porten var der udsalg af træsko, der var gasaflæser Marius Knudsens barndomshjem. Dernæst fulgte sadelmagerens lejlighed og efter denne karetmagerværkstedet.

Karetmageren

Min farbror, karetmager Carl Leander Jensen, havde i en årrække sin virksomhed i Lillegade. Han havde til hjælp 1 svend og udførte alt træarbejde, desuden var det ham og svenden der opsatte teatret i hotelsalen. Hele materialet lå på hotellets loft og blev slisket ned i salen, hvor de skrå brædder blev anbragt på bukke og hvorpå sætstykkerne blev rejst med fortæppet som afslutning.

Hovedvirksomheden var dog at fremstille vognhjul. Træet var lagret c. 10 år før det blev anvendt. Et hjul bestod af 3 træsorter, navet af ege-

træ, egerne af asketræ samt fælgene af bøgetræ. Navet blev først udboret til jernbøsningen, så blev der afdrejet til den rette størrelse på drejelad og huller stemt i til egerne. Derpå blev det anbragt i en radstok, så blev egerne banket i og senere fælgene med 2 eger i hver. Så kom hjulet til smeden som lagde en gloende jernring om. Ved afkøling trak denne sig sammen og sad fast. Derpå fik male- ren hjulet til videre behandling.

Sadelmageren

Efter karetmageren kom sadelmagerværkstedet. Sadelmagemester Nielsen havde giftet sig med enken efter sadelmagemester Fürst som var nede fra det tyske. Hun havde en søn Knud Fürst, der senere blev skuespiller. Med Nielsen fik hun sønnen Anker som førte forretningen videre. Hvor banken nu ligger, havde sadelmageren sine bankestativer til tæpper.

Fru Nielsen som overtog forhuset efter min bedstemor, som flyttede 1907, havde i nogle år en modesalon med hatte og bånd.

Hun var desværre uvidende om dampkraften. En aften havde hun sat en jernvarmedunk med tæt skrueprop på kakkelovnen med det resultat, at dunken sprængtes og et stykke af den gav hende et slemt skår i hagen.

Malerværkstedet

Sidst i rækken kom malerværkstedet, hvor jeg kom i lære. Min far havde flere bekendte kunder, bl.a.

papirhandler Luis Petersen, der sammen med sin kone Ludi P., født Dorph, oprettede højskolen Købmandshvile. Forfatteren Karl Larsen på Det brogede Hus, Grosserer Trock på Bakkehave og Krogsgaard, Fru Erlandsen, som var skibsreder og som købte ejendommen Krogen på Kammerraadens Vej. Richelieu på Kokkedal og Dir. Westenholz på Magleaas. Komponisten Lange-Müller på Sophienberg.

Skrædder Jordan i Fuglsanghus

For enden af Lillegade i kælderen af det gamle hus, som senere af Vis-sing blev kaldt "Fuglsanghus", havde skrædder Jordan sit værksted. Han kom fra Braunschweig og blev af byens ungdom drillet på grund af sit udenlandske sprog. Der er jo sandhed i, hvad hans landsmand Goethe udtalte: "Wir sind gewöhnt, dass die Menschen verhöhnen, was sie nicht verstehen".

Jordan var også skive for gemytlig spøg fra de andre håndværkere, især morede de sig, når det gik galt for Jordan. Han fik engang en cykle, men væltede i grøften og slog sig alvorligt, han var kommet i skytteforening men fik af geværet et ordentligt bagslag på kinden ved det første skud. Senere fik han købt en barberkniv som tildelte ham en ordentlig flænge i kinden. Jordan giftede sig omsider med en kvinde, som i forvejen havde en datter Laurine. Jordan blev vild af glæde, da det lykkedes ham at få en søn. Min far og karetmageren var udnævnt til

faddere eller gudfædre, som det hed, og der blev stor barnedåb. Jordans tyske herkomst fornægtede sig ikke og drengen kom til at hed-

de Hellmuth Mannfried Berchttold Jordan. Han blev allerede som 5-årig udstyret med skræddersyet jaket.

Inger Simonsen

- datter på Tingstedgård i Sjælsmark

I 1981 udgav Museumsforeningen et skrift om Sjælsmark, hvor den lille landsbys spændende kulturhistorie blev belyst fra forskellige synsvinkler. Bl.a. gav bogen plads til erindringer fra et par af landsbyens tidligere beboere, der fortalte om deres barndom i Sjælsmark. En af beretterne var Inger Simonsen, født o. 1910 på Tingstedgård, der endnu ligger smukt bevaret som den første gård på højre hånd, når man fra Sjælsmarkvej bevæger sig ad landsbygaden ned mod Sjælsø.

I bogen fra 1981 er gengivet Inger Simonsens præcise beskrivelse af gården og dens indretning - i det følgende er udvalgt nogle af afsnittene om familiens daglige liv på gården.

Sjælsmark og Tingstedgård

I Sjælsmark var der i min barndom fem gårde og tre huse.

Det lyder ikke afså meget, men familierne var store dengang.

Vores gård var meget gammel. Den havde været i slægtens eje i et par hundrede år. Der hørte 34 tønder land og 9 tønder eng til gården.

Størstedelen af gårdens marker gik nord for Sjælsmarksvej, og ude ved Sjælsøes vestbred var engene, som

strakte sig helt ned til søen. Der gik køerne, og når vi skulle malke kørte vi derud i hestevogn. Der var rigeligt med græs, og vand drak køerne i søen. Her var smukt og uberørt.

Maden og dagens gang

Maden vi fik var meget ensformig. De voksne begyndte dagen ved 5-tiden med malkning og staldarbejde. Når det ved 7-tiden var overstået, blev der serveret kaffe, mens vi børn fik mælk med rugbrødsterninger. Ved 9-tiden var der frokost. Om vinteren bestod den af saltede sild, kogt og serveret med kartofler og hakkede løg, men om sommeren fik man spegesild. Klokkeren halv-et blev der spist til middag. To retter mad: grød, vælling eller sødsuppe og derefter røget eller saltet flæsk, æggekage eller lignende. Sulemad blev naturligvis ofte serveret. Vi havde urterne i haven og flæsket i sulekarret. Men én gang om ugen fik vi altid fisk. Det var når fiskemanden kom. Han var fra Birkerød og kom i sit hestekøretøj. Æbleskiver og pandekager kunne der også vanke.

Efter middagsmåltidet blev der sovet en times tid, og inden arbejdet blev

Fig. 7. "Gaden" i Sjælsmark Landsby, set fra nord, ca.1920.

Fig. 8. Tingstedgård i Sjælsmark. Gårdspladsen med det gamle tærskværk.
Foto: H. Zangenberg for Nationalmuseet 1929.

genoptaget, blev der skænket kaffe. Når arbejdet var sluttet, fik hver en tallerken smurt mad med the til. Pålægget var hjemmelavet leverpostej, rester fra middagen, æg og ost. To gange om ugen kom brødkusken - enten fra Birkerød eller Blivstrød, men det meste finbrød bagte vi selv.

Juleslagtningen

Op til jul blev der slagtet en gris. Dengang var en slagtegris stor, vel over et par hundrede pund, så der var meget at forberede. Den første dag blev tarme rensset, skrabet og skyllet. Næste dag blev der frembragt sorte pølser iblandet fedt og rosiner. Det kunne blive et festmåltid med sukker og sirup til. Der blev malet kød, lavet medisterpølse, kogt finker, lavet syltè, leverpostej og rullepølse. Vi børn måtte hjælpe til. Meget skulle gennem kødhakkemaskinen, og vi skiftedes til at dreje håndsvinget. Den ene skinke skulle gemmes til jul sammen med et stykke ribbenssteg. Det øvrige blev saltet eller sendt til røgning. Både selve slagte-dagen og de nærmest følgende dage blev festlige madmæsigt set. Da vankede der godbidder. Om foråret blev der slagtet en kalv - så for køb af slagtervarer var der ikke stort behov.

Tøjet

Barndommen på landet var ret primitiv. Også ens legetøj. Vi havde kludedukker, som mor syede, og så blev der købt et hoved og syet på. En æske var dukkeseng, en almindelig sten en hinkesten o.s.v.

Man lærte tidligt at sy og strikke. Mor syede alt vores tøj, og ofte syede hun om til os. Der blev strikket strømper til os børn, enten brune eller sorte. Vi gik altid med forklæde - også i skolen - og de var stivede og strøgede. Vi bar chimise og underkjole og bukser med blonder. Om sommeren havde vi lettere tøj og halvstrømper, og altid bar vi stråhat. Jeg tænker ofte tilbage på en storvask, som varede et par dage, hvorefter fulgte rulning med håndkraft - og alt tøjet skulle stryges.

Arbejdet

I vort hjem var vi meget tidligt med i arbejdet, både inde og ude. Vi havde vores pligter, og sommetider syntes vi, at det var vel meget, men sådan var det sikkert alle steder. Vi havde ingen brødre, så vi piger gik med i marken og i stald og lade. Vi gik i skole i det lille sted i Grønnegade, godt et par kilometer fra vort hjem ad vejen mod Hørsholm. Vejen dertil var fuld af skærver og meget åben, så om vinteren var det tit en drøj tur. Men det blev vi vant til, selv om vi skulle over store snedriver. Vi havde skiftesko og strømper med. Når vi kom hjem fra skole, var der pligter. Om vinteren blev der tærsket, så var det, vi gerne skulle genne hestene til tærskæværket. Der var brændsel, der skulle bæres ind til komfur og kakkelovn, og da vi blev større, var der malkning om aftenen. Om sommeren hjalp vi til i marken. Først var vi med til at så. Vi passede "tragtene" på såmaskinen, mens far kørte ma-

skinen med to heste forspændt. Når roerne kom op skulle de først tyn- des, så de stod med den rette afstand mellem de enkelte planter. Da vi var små, hakkede vor far planterne ud i blokke, så tyndede vi dem ud med hænderne, senere gjorde vi det med roejern. Roerne blev luget et par gange for ukrudt i løbet af sommeren.

Så kom tiden, da der skulle høstes hø. Først blev græsset slået med maskine i "skår". Når det var tørt, skulle det samles i "kokke" og siden blev det kørt hjem og sat i stak. Det skulle bruges som foder for dyrene om vinteren.

Omkring 1. august begyndte høsten. Først blev der skåret en "skåre" med en le omkring den mark, der skulle høstes, så undgik man at hestene, tre ialt, der var forspændt høstmaskinen, trådte i kornet. Negene lå et par dage på marken, så blev de sat i hove. Børnene samlede negene sammen, og far satte hovene op. Det var ikke så nemt at sætte en hov. Hver hov skulle sættes aldeles lige op og i rette rækker. Der skulle være luft imellem og samtidig skulle negene stå, så de ikke væltede. I hoven stod kornet så og "vejrede", så kernen kunne blive hård, inden kornet skulle køres hjem. Dengang var det ikke muligt at få tørret kornet i kornmagasiner som i dag, hvor høsten er noget ganske andet. Alt foregik på markerne. Når der skulle tærskes fra stakke, kom der et "tærskværk", en halm- bundter og en dampmaskine, der drev hele maskineriet. Der kom en

mand meget tidligt om morgenen og fyrede op med kul. Det varede et stykke tid, før sådan en kedel blev varmet op, så der kom så meget tryk på, at tærskværket kunne komme igang. Tærskningen hos os varede to til tre dage. Der var 8-10 mand i arbejde. To kastede negene ned fra stakken, en skar båndet om neget over, en lagde i maskinen, to satte halmen i stak, og et par stykker bar kornet i sæk op på loftet. Det sidste var meget strengt. Alle disse mennesker skulle bespises, så der skulle laves noget mad - men sådan var det dengang. Damptærskningen var altid spændende, også fordi man kunne se, hvormange fold der var høstet. Det var jo penge, der var af betydning for hele driften.

Sommerglæder

Sommeren på landet var - trods meget arbejde - en skøn tid.

Om sommeren havde vi for det meste feriebesøg af vore kusiner, både dem fra Hørsholm og dem fra Krummerup i Sydsjælland. Så badede vi i søen og legede i vor gamle store have. I en stor rødbyg havde vi en gynge, og når vi var trætte af at gynge legede vi iskagebod. Af et stykke pergamentpapir lavede vi kræmmerhuse, som vi fyldte med rabarbergrød. Vi legede også tombola med blomster og frugter som gevinster. Efter en badetur fik vi saftvand og sigtebrød med syltetøj. Så sad vi på et tæppe på græsplænen og hyggede os. Dog skulle vi passe vore pligter ind imellem.

Om sommeren spadserede vi nu og da til Hørsholm for at gøre indkøb, eller min mor kørte dertil i hestevogn. Hestene og vognen blev afleveret i stalden til hotellet, indtil vi kom tilbage. De mest kendte steder vi kom, var hos Knud Hansen, kaldet "Strikker Knud". Der købte vi uldgarn og undertøj. Så var der "Partivaremanden", Nielsen hed han. Her købte mor arbejdstøj til far samt metervarer. Så var der "Træskomanden" i kælderbutik. "Fisker Julius" og skomager Jørgensen. Her blev vore sko købt, men da vi fortrinsvis gik i træsko - og indendørs i sutsko - var det ikke meget, der blev handlet. Købmandsvarer købte vi hos O. Hansen, kaldet "Nul Hansen", men senere fik vi dem hos Nielsen i Grønnegade.

Jorden eksproprieres

Alt får en ende. Vi børn flyttede hjemmefra og fik egen familie. Vi kom dog meget i vort gamle hjem. Der samledes vi alle til jul og for vore børn var det helt utænkeligt, at julen ikke skulle fejres i Sjælsmark.

I 1950'erne blev min fars jord med andet jord tilhørende andre gårde i Sjælsmark eksproprieret. For min far kom det såmænd meget tilpas. Han var ved at blive ældre og træt efter de mange års slid. Tiderne havde ikke altid været lige gunstige for landmænd.

Min mor var død nogle år tidligere, men en søster til mig og hendes mand flyttede til gården og boede der, så længe far levede. Det var en lykke for min far, at han kunne blive på gården.

Johanne Berger

- barndom i Rungsted Fiskerleje

I 1976 udgav Museumsforeningen skriftet "Rungsted Fiskerleje". Museets leder, Torben Topsøe-Jensen, stod for beretningen om Rungsted op til året 1923, hvor den første havn blev taget i brug. Ved siden af den historiske gennemgang rummede bogen erindringer fra mennesker, der selv havde oplevet det gamle fiskerleje - de fleste som børn omkring århundredskiftet. Da beretningerne allerede er trykt én gang, skal der i denne sammenhæng kun bringes nogle få udsnit af Johanne Bergers erindringer, til supple-

ment af de foregående siders beretninger om andre miljøer på egnen.

Hjemmet

Mine forældres hus lå i den sydlige ende af Rungsted Fiskerleje og på vestsiden af Strandvejen. Ved siden af boede kommandørinde Bræem på Rungstedhøj. Vores hus var et gammelt stråttækt hus med brolagt gårdsplads og et grisehus - for vi holdt gris, som næsten alle fiskere gjorde det. Det hjalp jo godt til i husholdningen,

og vi dyrkede også vore egne kartofler. I huset var der en stor stue og et kammer. Mens far levede, var der altid hvidt sand på gulvet i den store stue. Gulvet blev fejlet en gang imellem, men sjældent vasket. Mellem gulvbrædderne var der store revner, og dér holdt lopperne til.

I den store stue sov mor og far, og når der var nyfødte børn - og det var ikke sjældent, for vi var 6 søskende - lå de nyfødte mellem dem. Så kunne de små holde varmen. Mor fødte altid hjemme, og det foregik i kammeret på en seng, der så blev dækket til med sække og gammelt tøj.

I den store stue var der en slagbænk. Den kunne trækkes ud, og i den sov jeg med to af mine søskende, så vi kunne holde hinanden varme. Jeg lå i midten, og jeg kan endnu huske den

Fig. 9. Rungsted Fiskerleje, antagelig 1888.

Fig. 10. Barkepladsen på stranden i Rungsted Fiskerleje. 1888.

hårde kant, som var så ubehagelig at ligge på, skønt vi lå på en halmdras. I stuen stod også et stort bord, og i bordskuffen opbevarede vi maden: Brød, flæsk, fedt og ost.

Fiskerlejet

I min barndom stod fiskerlejts nordlige og sydlige del ikke på alt for god fod med hinanden. Jeg husker ikke, hvad der var i vejen, men man kunne ikke enes, og børnene kunne ikke lege sammen.

Fiskerlejet var i min barndom helt præget af fiskeriet, og jeg husker det hele meget tydeligt. Fiskerbådene lå fortøjet ved den lille mole, der blev kaldt "Ole Nielsens havn" eller "den gamle bro". Det var ret små både, som kun blev anvendt på endags-ture. Men de var tunge, og når en båd skulle trækkes på land for at gøres i stand eller tjæres, stillede alle fiskerne sig med ryggen mod båden og armene udstrakt langs rælingen. En af fiskerne dirigerede, og når han råbte "O høj", så trak og skubbede alle mand.

Fiskerne brugte i min barndom mest åluser eller garn, som blev holdt oppe af flydende flasker. Først senere kom bundgarn i brug.

Der var meget arbejde med garnene. Når far bødede garn eller fastgjorde de sten, der skulle holde garnet på plads, når det var sat ud, sad han midt på gulvet i den store stue med garnet bredt ud på gulvet. Det fyldte hele stuen, så det var svært at komme forbi.

Engang imellem skulle garnene

tjæres. Det foregik i en stor kedel, der var anbragt i en sænkning i jorden omtrent over for Niels Hansens hus.

Tjæring af garnene var et betroet arbejde. Jeg kan huske, at de, der var med til det, stod med store træstænger og rørte rundt i kedlen.

Vinter

Når vinteren var hård, hændte det, at hele Sundet lagde til, så man kunne gå over til Sverige. Mor var fra Ålabodarna, og hun fortalte, at hun i sin ungdom tre gange gik over isen til Rungsted for at besøge sin søster, der var gift med skomager Viese i Rungsted. Hver gang hun gik til Rungsted, lagde hun vejen over Hven. Flere af fiskerkonerne i lejet var fra Sverige, og de havde alle taget turen over isen. Turen var farlig, særlig når det var tåget eller snevejr, men fiskerpigerne var dygtige til at bedømme vejret.

Fiskerpigerne

Salget af fiskene tog konerne og pigerne sig af. De gik rundt i omegnen og solgte dem. Hver havde sin ganske bestemte rute, og at komme ind på en andens rute var utænkeligt. Så ville der blive åben krig. Jeg husker, at mor gik med fisk ad Folehavevej til Sandbjerg, Gøngehuse og Høsterkøb. Andre havde turen til Hørsholm og Vedbæk. Der kom også fiskerpiger fra Sletten. De gik ad Lågegydevej til Usserød. Alle fiskerpiger gik med støvler på disse ture, ikke med sko eller træsko.

Julen

Julen glædede vi børn os meget til. Mens far levede, fik vi rigtigt julemåltid med risengrød, ribbenssteg og æbleskiver, som mor lavede.

Da far var død, fik vi ikke mere ribbenssteg og heller ikke sigtebrød. Før havde vi i julen fået lige så meget sigtebrød, vi kunne spise, der var ligeså godt som kager, men ellers fik vi aldrig sigtebrød, kun rugbrød.

Trange kår

Da mor blev enke i 1895, begyndte en trang tid for hende. Vi var 6 ukonfirmerede børn, og mor fik ikke en øre i understøttelse, det fik man jo ikke dengang. Men hun tog det arbejde, hun kunne få, f.eks. med at vaske for folk. År 1900 tjente hun på Rungsted Hotel, da det brændte. Mor sprang ud ad vinduet og besvime, men hun nåede at sige, at der stod en pige oppe på sit værelse. Det lykkedes at få hende reddet ud gennem et vindue.

Mor fortsatte med at gå med fisk, også da vi var flyttet til Hørsholm, men nu måtte hun først gå til Rungsted for at hente fiskene, og derfra

ud på den lange tur. Jeg kan huske, at hun altid havde en stor kurv på ryggen, og at hun var bange for at gå den lange tur alene. Ind imellem tog hun lidt arbejde på gårdene med at rense roer og hygge kartofler. Men det var trange kår. Jeg husker, at vi havde en eneste gul "spildkop". Den gik på omgang, når vi skulle drikke, og mor sagde engang, "at hvis den går i stykker, må I drikke af jeres træsko". Der var mange, der gav os lidt tilskud til det daglige. Hver uge kunne vi hente en portion sulemad og flæsk både på Kokkedal og på Folehavegård.

Allerede, da jeg var 8 år, måtte jeg ud at tjene. Jeg var først beskæftiget på pensionatet på Rungstedgård, hvor jeg skulle luge gårdspladsen og pudse støvler. Senere kom jeg i huset hos gartneren på Kokkedal. Han boede nær Vallerød, og derfra skulle jeg også hente mælk på Rungstedlund. Så kom jeg i køkkenet på Kokkedal, mens Heide ejede det. Det var forbudt køkkenpigerne at vise sig på første sal, men en gang imellem sneg vi os derop for at se det.

Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn

er en lokalhistorisk forening, der arbejder for at udbrede kendskabet til egnens fortid - både den nære og den fjerne. Som navnet siger, er foreningen knyttet til Hørsholm Egnsmuseum, bl.a. vælger den repræsentanter til museets bestyrelse.

Medlemmerne modtager museets årbog og har gratis adgang til museet. Desuden arrangerer foreningen foredragsaftener og udflugter.

Indmeldelse sker ved henvendelse til:

Hørsholm Egnsmuseum

Sdr. Jagtvej 2

2970 Hørsholm

Tlf. 45 86 07 11

bedst i kontortiden, som er tirsdag-fredag kl. 10-14.

Museets åbningstider m.v.:

I sommerhalvåret (maj-oktober) er udstillingerne åbne kl. 13-16 alle dage, undtagen mandag, hvor der holdes lukket.

I vinterhalvåret (november-april) er udstillingerne åbne onsdag og søndag kl. 14-16, samt efter aftale.

Museets lokalarkiv er åbent tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 13-17, samt efter aftale.

Museet har tidligere udgivet:

1963	H.C. Rosted: Træk af bondens historie på Hørsholm Gods. Udsolgt.	1977	P. Chr. Nielsen: Hørsholm Slotshave.
1964	H.C. Rosted: Ebberødgård 1346-1980. Udsolgt.	1978	Johannes Jegstrup: Barndoms-erindringer fra Kokkedal.
1965	T. Topsøe-Jensen: Kongevejen fra Usserød til Helsingør. Udsolgt.	1979	Ellen B. Danstrup og P. Chr. Nielsen: Hørsholmbogen.
1969	"H.C. Rosted 1891-1968", der hovedsageligt indeholder afhandlinger af H.C. Rosted. Årsskrift 1968-69, red. P. Chr. Nielsen. Udsolgt.	1980	P. Chr. Nielsen: Slotsgartnerens Hus i Hørsholm.
1969	P. Chr. Nielsen: Vejledning for besøgende på Hørsholm Egns Museum. Udsolgt.	1981	Sjælsmark, en landsby på Hørsholmegnen, red. T. Topsøe-Jensen.
1970	A.H. Brandt: Træk af Karlebo Kommunes historie. Udsolgt.	1982	Heibergsommeren 1832, red. T. Topsøe-Jensen. Udsolgt.
1971	E.O. Errebo-Knudsen: Mathildevejen. Udsolgt.	1983	F.v. Tryde: Erindringer fra Hørsholm 1899-1940. Udsolgt.
1972	Povl Eller: Hvad blev der af portrætterne på Hirschholm Slot.	1984	Hørsholm Egns Museum 1944-1984.
1973	Inger og Ove Rasmussen: Fortiden i Bloustrød. Udsolgt.	1985	Inger Nielsen: Fra det nu forsvundne Hørsholm.
1974	Svend Jensen: Hørsholm Minder. Udsolgt.	1986	Bodil Leth-Larsen: Oldtidsminderne i Hørsholm.
1975	T. Topsøe-Jensen: Fredensborgvejen. Udsolgt.	1986	Lokalkolorit til Ellen B. Danstrup.
1976	T. Topsøe-Jensen: Rungsted Fiskerleje.	1987	Ellen B. Danstrup: Den militære Klædefabrik i Usserød. Udsolgt.
		1988	Bente M. Thomsen: Disputeren paa Kroemandens Auditorium.

1989	Lisbet Hein, Else Marie Ottsen og Claus M. Smidt: Hørsholm i 250 år.	1992	Årbog.
1990	B. Møller og T. Hessel: Ture i Hørsholm.	1993	Årbog.
1991	Ellen B. Danstrup: Hørsholm Kirkegård.	1994	Årbog.
		1995	Årbog.
		1996	Årbog.

Medlemmerne har desuden fået tilsendt:

1964	H.C. Rosted: Usserød Skole 1864-1964, udg. af Hørsholm kommune.	1977	Arne Madsen: Karlebo Kirke, udg. af Karlebo Menighedsråd.
1966	H.C. Rosted: Den gamle skole på Folehavevej i Hørsholm, pri- vattryk, udg. af Finn Rosetzsky.	1977	Ellen B. Danstrup: Rungstedgaard, udg. af Forsikringshøjskolen.
1967	H.C. Rosted: Slotsgartnerens Hus, en historisk gård i Hørs- holm, udg. af Grundejer- og Kommunalforeningen i Hørsholm.	1978	T. Topsøe-Jensen: Hørsholm Egns Museum, Vejledning. K. Howald Petersen: Bloustrød Kirke, udg. af Bloustrød Menighedsråd.
1974	T. Topsøe-Jensen: Struensee- Samlingen på Hørsholm Egns Museum. Særtryk af Frederiks- borg Amts historiske årbog 1970.	1982	Ellen B. Danstrup: Rungsted Kirke 1907-1982, Rungsted Sogneblad.
		1982	P. Chr. Nielsen: Slotsgartnerens Hus - Fuglsanghus.

Årbog 1997

En stenalderboplads i Nivåfjorden
Udgravningen af bopladsen Nivå 10
fra yngre Kongemose-
og ældre Ertebøllekultur
Af Ole Lass Jensen

Kammerrådens rødder
Af Poul Verner Christiansen

Hørsholm ved århundredskiftet
Redigeret af Lisbet Hein

HØRSHOLM EGNS MUSEUM

